

ՀՀ ԳԻՏ ՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
Հ.ԱՃԱՌՅ ԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԼԵԶՎԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՍԱՍՈՒՆ ՎԱԶԳԵՆԻ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ

ՀՈՎՀ ԱՆՆԵՍ ՇԻՐԱԶԻ

<<

ՀԱՅ ՈՑ ԴԱՆԹԵԱԿԱՆԸ

Ժ.02.01 - <<Հայոց լեզու >> մասնագիտությունը ամբի
բանասիրական գիտություններին և երիթեկնածունքի գիտական
աստիճանի հայցման ատենախոսությունը

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ - 2013

Ատենախոսությունը թեման հաստատվել է Երևանի պետական
համալսարանի հայոց լեզվի ամբիոնում :

Գիտական ղեկավար՝
դոկտոր ,

բանասիրական գիտություններին
պրոֆեսոր Լ. Կ. Եզեկյան

Պաշտոնակատարներն դիմումներ են ներկայացրել Գ.Կ.Խաչատրյան Բանասիրական գիտությունների պրոֆեսոր Գ.Կ.Խաչատրյան Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Ն.Ժ.Սարգսյան

Առաջատար կազմակերպություն՝ Գյուլիստանի Մ.Նալբանդյանի անվան պետական մանկավարժական ինստիտուտ

Ատենախոսությունն պաշտպանությունն ըկայանալու է 2013 թ. հոկտեմբերի 28-ին՝ ժամը 15-ին, ՀՀ ԳԱԱՀ.ԱՃառյանի անվան լեզվի ինստիտուտում գործող ԲՈՀ-ի Լեզվաբանության 019 մասնագիտական խորհրդի նիստում:
Հասցեն՝ 0015, Երևան, Գրիգոր Լուսավորչի 15:

Ատենախոսությունն ըկարելի է ծանոթանալ ՀՀ ԳԱԱՀ.ԱՃառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի գրադարանում:

Մեղմագիրն առաքված է 2013 թ. սեպտեմբերի 27-ին:

Մասնագիտական խորհրդի գիտական քարտուղար՝ Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Ն.Ս.Սիմոնյան

ԱՇԽԱՏ ԱՆՔԻ ԸՆԴՀ ԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Թեմայի արդիականությունը: Հովհաննես Շիրազը թողել է գրական հարուստ ժառանգություն, որն արժանի է ոչ միայն գրականագիտական, այլև լեզվաբանական լայն ուսումնասիրության: Տասնամյակներ ընթացքում լույս տեսած երկերն այս կամ այն չափով եղել են նաև լեզվաբանական ու շաղրության առարկա: Դրանց բառապաշարի շատ իրողություններն են գտել ժամանակակից հայերենի բառարաններում՝ իբրև նորարարություններ և լեզվի իմաստային հարստացման օրինակներ:

Մինչև այժմ չունենք անվանի բանաստեղծի երկերի լեզվին նվիրված ամբողջակա աշխատություն: Եղել են առանձին աշխատանքներ, որ պիսիս են նաև սույն ատենախոսությունը՝ նվիրված <<Հայոց դասթեականը >> պոեմի բառապաշարի քննությունը: Փորձ է արվում մեկ երկի օրինակով վերհանել բանաստեղծի լեզվակա նորարարությունը, որը կարևոր է ժամանակակից հայերենի լիակատար բացատրական բառարանի ստեղծման համար:

Ուսումնասիրության առարկան և նպատակը: Աշխատանքը նվիրված է պոեմի բառապաշարի առանձնահատկություններին քննությանը:

Ուսումնասիրության նպատակն է ամբողջակա և սպառիչ ներկայացնել պոեմի բառապաշարը, մասնավորապես վերջինիս նորարարությունները, որի համար անհրաժեշտ է եղել լուծել հետևյալ խնդիրները.

- ա) առանձնացնել բառապաշարի հավանական նորարարությունները,
- բ) դրանք համեմատել ժամանակակից հայերենի ամենածավալ ու բառարանների տվյալներին հետ,
- գ) բացառել բառարաններում ուրիշ հեղինակների երկերի վկայակոչմամբ բերվող բառերը, մասնավորապես եթե դրանք ժամանակով չեն նախորդում պոեմի հեղինակին,
- դ) համեմատել եղած բառարանների տվյալները միմյանց հետ, խմբավորել նորբառերն ըստբառարանային ընգրկվածություն,
- ե) անդրադառնալ նորակազմբառերի կազմությունը,
- զ) կատարել բառապաշարի մաստային -գործառնական վերլուծություն,
- է) քննել բառապաշարի ոչ գրական շերտերը:

Գիտական նորությունը: Նախկինում եղել են տարբեր կարգի փորձեր՝ ներկայացնելու երկի բառապաշարը ցանկի ձևով, այլև ոչ ամբողջակա բառարանի տեսքով և այլն: Դրանք հեռու են լիակատար լինելուց, ունենալ նաև հայտ թերացումներ և անճշտություններ: Վերջիններիս հաղթահարմամբ, այլև նյութի մանրամասն քննությունամբ հնարավոր է ներկայացնել բառապաշարն իր ամբողջությունամբ, որով մեծանում է պատկերացումը այդ երկի լեզվի մասին:

Ատենախոսության մեթոդաբանական հիմքը: Ատենախոսությունը կատարված է ամբողջակա (համալիր) քննության, վիճակագրական հետազոտություն և համաժամանակյա նկարագրություն մեթոդների գույքակցմամբ: Ընդ որում կարևոր դեր ունեն լեզվակա փաստերի, մասնավորապես բառային նորարարություններին համեմատությունը և գույքադրությունը, մեկ առանձին բնագրի լեզվակա վերլուծություն, բառագիտական սահմանման և բնորոշման հնարները և մեթոդիկան: Ընդհանուր ու շարժարություն առարկա է եղել հեղինակի ստեղծագործական՝ բառաստեղծական աշխատանքը (լարորատորիան):

Ատենախոսության տեսական և գործնական նշանակությունը: Աշխատանքը կարող է օգտակար լինել ժամանակակից հայերենի բառապաշարի նորարարություններին ուսումնասիրության, հայերենի լիակատար բառարանի ստեղծման ժամանակ: Այն կարելի է նկատի առնել նաև հայերենի բառապաշարի գործնական ուսուցման դեպքում, բանաստեղծի լեզվին և ոճին անդրադառնալիս:

Ատենախոսության կառուցվածքը և ծավալը: Աշխատանքը բաղկացած է ներածությունից, չորս գլխից և եզրակացությունից, ունի օգտագործված գրականություն ցանկ և հավելված (նորակազմբառերի ցանկ): Աշխատանքի ընդհանուր ծավալը կազմում է համակարգչային շարվածքի 158 էջ:

Ատենախոսության փորձաքննությունը: Ատենախոսությունը քննարկվել է Երևանի պետական համալսարանի հայոց լեզվի ամբիոնում և երաշխավորվել է հրատարակային պաշտպանություն:

ԱՏ ԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅ ԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅ ՈՒՆԸ
ՆԵՐԱԾՈՒԹՅ ՈՒՆ

Հովհ.Շիրազի <<Հայոց դանթեականը. հայ կոտորածների հավերժացումը>> պոեմը հայ գրականության այս քիչ ընկնող գործերից է: Այն գրվել է տարիներ շարունակ, անընդհատ մշակվել է ն լրացվել: Ս.Աղաբաբյանը, օրինակ, գրում է, որ <<...երկրորդ համաշխարհային պատերազմի անեղ տարիներին...տակավին երիտասարդ Հովհաննես Շիրազը, ինչպես վկայում են ժամանակակիցները, գրում է <<Հայոց դանթեականը>> պոեմի առաջին տարբերակը՝ հայոց չարաղետ ճակատագրի միջոցով հնչեցնելու պատերազմների՝ մարդկության և կյանքի մեծագույն թշնամու դատապարտման թեման >>¹:

Պոեմը լույս է տեսնում Սփյուռքում՝ հատվածներով (Բեյրութ, 1965, 1978, 1985, 1988

էրիտրոպոզական տպագրությունը ²:

Սկսած 1960-ական թթ.՝ բանաստեղծի երկերի լեզվի ուսումնասիրմանը նվիրվել են տարբեր ծավալի աշխատություններ՝ գիտական հոդվածներ, ատենախոսություններ, մենագրություններին առանձին բաժիններ և այլն: Շիրազի երկերի լեզվի և ոճի քննությունն է նվիրված Վ.Ալեքսանյանի թեկնածուական ատենախոսությունը, այլև գիտական հոդվածները ³: Բանաստեղծի մյուս պոեմների (բացառությամբ <<Հայոց դանթեականը>> պոեմի, որ դեռևս ամբողջությամբ լույս չէր տեսել) լեզվի և ոճի ուսումնասիրման է նվիրված Ս.Մինասյանի թեկնածուական ատենախոսությունը: Նա հետազայում էս անդրադարձում է Շիրազի երկերի լեզվին իր մյուս աշխատանքներում ⁴: ատենախոսության մեջ և գիտական հոդվածներում օգտագործվում են նաև Շիրազի երկերից, ընդ որում այս պոեմից քաղված օրինակներ ⁵:

<< **Ջայ սրցե դ ինթեզականն,** ըմասնավորապես բառապաշարը մինչև այժմ չի եղել առանձին քննություն առարկա: Այն մասամբ տեղ է գտել վերջին տարիներին լույս տեսած բառարաններում: Պոեմի նոր բառերն այս կամ այն չափով կան Ս.Մելքոնյանի կազմած ցանկում, Ս. Էլոյանի և Փ. Մեյթի խանյանի բառարաններում, Ա. Մարությունի հոդվածում ⁶:

կազմածից (ձեռագիր) թե՛ ծավալի, բառերի բացատրության և բնագրային վկայակոչման, թե՛ ժամանակակից հայերենի ընդարձակ բառարանների տվյալներին հետհամեմատություն և ճշգրտման տեսանկյունից ⁷: գրվել են նաև ատենախոսություններ, որոնցում քննարկվել է տարբեր

¹ Ս.Աղաբաբյան, **Հովհ.Շիրազի <<Հայոց դանթեականը>>**: Տե՛ Հովհ.Շիրազ, Հայոց դանթեականը, Ե., 1991, էջ 338:

² Ըստ բանաստեղծի կենսամատենագիտություն ցանկի՝ գոյություն ունի ևս մեկ տպագրություն (**Փայլիկ, ԺԳԶԸ**, էջ), որ

Կենսամատենագիտություն, Ե., 1989, էջ 166:

³ Վ.Ալեքսանյան, **Հովհ. Շիրազի ստեղծագործություններին լեզուն և ոճը** (թեկն. ատենախոս., ձեռագիր), Ե., 1965: **Նույնի՛** Հովհ. Շիրազի <<Բնություն գլուխգործոցը>> պոեմի լեզվատնային քննարկումը, 1965, № 2, էջ 18

⁴ Ս.Մինասյան, **Հովհ. Շիրազի պոեմների լեզուն և ոճը** (թեկն. ատենախոս., ձեռագիր), Ե., 1987: **Նույնի՛** Հատուկ անուններից կերտված բայեր, Ե., <<Հայաստան>> հրատ., 2004: **Նույնի՛** -Վերկրորդական ձևերից հայերենում, Ստեփանակերտ, <<Դիզակալյուրու>> հրատ., 2008 և այլն:

⁵ Վ.Մելքոնյան, **Բառային անհատական նորաբանությունները 20-րդ դարի արևելահայ չափածոյում** (թեկն. ատենախոս., սեղմագիր), Ե., 2002: **Նույնի՛** նորաբանությունները Հովհ. Շիրազի արձակում. <<Հանրապետական գիտական նստաքննարկումի նյութեր >>, **ԳԶԶ** շնչ 1, Գյումրի, 2009, էջ 381

⁶ Դրանց անդրադարձում ենք մեր աշխատանքի համապատասխան բաժնում:

⁷ **Ա.Թորոնյան**, **Հովհ. Շիրազի <<Հայոց դանթեականը>>** պոեմի նորաբանությունների բառարան, Ե., 2010:

գրողներին լեզվի բառապաշարի հարցը⁸:

Շիրազի երկերի, ընդ որում այս պոեմի բառապաշարից օրինակներ⁹:

Սույն աշխատանքը նվիրված է <<Հայոց դանթեականը>> պոեմի բառապաշարի բառարանային, բառակազմական, իմաստային-գործարանական և ոչ գրական շերտերի քննությունը: Առանձին գլուխներում կատարված վերլուծության ընթացքում հաշվի են առնված հայ դասական և ժամանակակից գրողներին արձակ կամ չարձակ երկերի լեզվի, մասամբ նաև ոճի վերաբերյալ եղած տեսական գրականություն մեջ արտահայտված կարևորագույն կարծիքները և տեսակետները:

ԳԼՈՒԽ 1.

ՆՈՐ ԲԱՌԵՐԻ ԱՌԱՆՁՆԱՑ ՈՒՄԸ

1. Նոր բառերի առանձնացման հարցը: Նոր բառերի առանձնացումը հեղինակային լեզվի բառապաշարի քննությունն օրինակներն ընդգրկում է, որովհետև յուրաքանչյուր նոր բառ հնարավոր է, որ այդպիսին չլինի, եթե պարզվի, որ կատարված գործածությունն անխորհուրդ մեկ այլ գործածությունն է: Հեղինակային բառապաշարի մեջ կիրառված նոր բառերը, իբրև նորաբանություն, սովորաբար առանձնացվում են ոչ թե բացարձակ, այլ հարաբերական իմաստով: Բացարձակ իմաստով տվյալ բառը նոր է, եթե այն ստուգված է տվյալ երկին և անխորհուրդ կարգի գրավոր աղբյուրներին փաստերով, որն էլ գրեթե անհնարին է: Ուստի նոր բառերի առանձնացման դեպքում պետք է առաջնորդվել հարաբերական ժամանակագրության մեջ, այսինքն՝ տվյալ բառը ստուգել գործող ամենածավալում բառարաններով և խիստ պայմանականություններով որոշել, որ այն անխնայինում գործածված չի եղել: Այս դեպքում ենթադրվում է, որ եթե այն գործածված լիներ, պիտի ընդգրկված լիներ այդ ծավալում բառարաններին մեջ:

<< **Ջայլոյի վանդակալները** բառերն առանձնացվում են

երկու կարգի բառարաններին տվյալներին հետ համեմատելով: Առաջինը ժամանակակից գրական հայերենի ամենածավալում բացատրական բառարաններն¹⁰,

խկեր

ցանկերը, որոնցում այս կամ այն չափով տեղ են տրվել այս երկի նորակազմ բառերին¹¹:

1. **Արդյունայնացի**, ՀՀ ԳԱԱ լեզվի ինստիտուտի և Է.Աղայանի բառարաններին տվյալներին համեմատությունները պոեմի նորակազմ բառերի առանձնացումը ներկայացնում է բավականին ուշագրավ պատկեր: Առաջինում կան բառեր, որոնք՝ իբրև հնարանություն, դուրս են մնացել հետագա բառարաններին: Իսկ նոր հեղինակներին երկերում հանդիպում են, որն էլ կարելի է բացատրել երկու կերպ՝ իբրև հնարանություն գործածություն կամ բոլորովին նոր կազմությունն՝ նոր իմաստով:

Ստ.Մալխասյանցի բառարանի տվյալներին հետ համեմատելի բառերը կարելի է բաժանել մի քանի խմբի. ա) բառեր, որոնք չկան այդ ձևով, այլ կան տվյալ սերող հիմքով կազմված ուրիշ ձևերով. *անթաղելի* (ՄԲԲ՝ անթաղել) (287), *առյուծացույց* (ՄԲԲ՝ առիծացուցանել) (160) և այլն, բ)

⁸ Տե՛ս առենյալային վերջում բերվող գրականություն ցանկը:
⁹ *Լ.Եզեկյան*, Հայոց լեզվի ոճագիտություն, Ե., 2003, էջ 137: *Ս.Ս.Մարտիրոսյան*, Հայոց լեզվի ոճագիտություն, Ե., 2000, էջ 222:
¹⁰ <<Հայերեն բացատրական բառարան>>, կազմեց Ստ.Մալխասյանց, հհ. 1-4, Ե., 1944-1945 (այսուհետև՝ ՄԲԲ): <<Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան>>, հհ. 1-4, Ե., 1969-1980 (այսուհետև՝ ԺՀԼԲԲ): *Է.Բ.Աղայան*, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Ե., 1976 (այսուհետև՝ ԷԱԲ):
¹¹ Տե՛ս *Ս.Ս.Մալխասյան*, Հովհ. Շիրազի (գեղարվեստակամ վարպետության հարցեր), Ե., 1993: *Փ.Գ.Մեյ-թիխանյան*, Նոր բառերի բացատրական բառարան, Երևան, 1996: *Ս.Ս.Մարտիրոսյան*, Նորաբանությունները Հ.Շիրազի <<Հայոց դանթեականը>> պոեմում, <<Հայոց լեզու և գրականություն>>, № 5-6, 2001, էջ 23-31: *Ս.Ս.Էլնյան*, Արդի հայերենի նորաբանություններին բառարան, Ե., 2002:

բառեր , որոնք ՄԲԲ-ում և ԺՀԼԲԲ-ում հավասարապես հանդիպում են այլ տեսքով. *անզգամվել* (ՄԲԲ՝ *անզգամել* , *անզգամանալ* , ԺՀԼԲԲ՝ *անզգամանալ*) (16), *ապշյալ* (ՄԲԲ, ԺՀԼԲԲ՝ *ապշել*) (50), գ) բառ , որ ՄԲԲ-ում և ԷԱԲ-ում հավասարապես հանդիպում է այլ կերպ՝ *դալկել* (ՄԲԲ-ում՝ *դալկանալ* , ԷԱԲ-ում՝ *նույնը*) (78), դ) բառեր , որոնք ոչ միայն ՄԲԲ-ում , այլև ԺՀԼԲԲ-ում և ԷԱԲ-ում հավասարապես հանդիպում են այլ ձևով. *անհանգել* (ՄՄԲ, ԺՀԼԲԲ, ԷԱԲ՝ *անհանգելի*) (328), *մշտանորոգալ* (ՄՄԲ, ԺՀԼԲԲ, ԷԱԲ՝ *մշտանորոգ*) (273), ե) բառեր , որոնք ՄԲԲ-ում չկան , սակայն կան այլ կարգի (ինչյուն ափոխված , ածանցված , առանց փոքրացուցիչ մասնիկի և այլն) ձևեր , որոնք երբեմն տեղ են գտնում նաև ԺՀԼԲԲ, ԷԱԲ-ում՝ նույն կերպ կամ պեմում գործածվածի նման՝ առանց բնագրային վկայություն . *Ղիակնուտակ* (ՄԲԲ, ԺՀԼԲԲ՝ *ղիակնույտ*) (214), *մեղասակցել* (ՄԲԲ՝ *մեղասակց*) (80) և այլն:

Հովհ.Շիրազի չափածոյի բառապաշարի նորակազմ բառերն առհասարակ այս կամ այն չափով տեղ են գտել ԺՀԼԲԲ-ում և ԷԱԲ-ում:

Առաջինում եղած բառերը մի քանի տեսակ են. ա) բառեր , որոնք չունեն բնագրային վկայություն՝ *հզվդ*. (= ~~կաշվադ~~ (=պ), փաղապս լիք 2 . նշումներով. *աշխարհահեղեղ* (~~հզվդ~~ (209), բառեր , որոնց համար վկայություն է բերվում ուրիշ , հիմնականում Շիրազի ժամանակակից գրողներին , այլև մամուլից . *բազմադար* (251), *դանթեսական* (3, ~~իմնց~~), *Չորթինվել* (62) և այլն:

Երկրորդում տեղ գտած , պեմի բառապաշարի նոր բառերի հետ համեմատություն մեջ դրվող բառերը կարելի է ներկայացնել խմբերով. ա) բառեր՝ առանց բնագրային վկայություն . *աստղախոս* (333), *դառնավիշտ* (216), ~~բարբառ~~ (= ~~բարբառ~~ (հի տակն) , ~~իմն~~ տեղծ տեսակներով .

անապատվել (~~իմն~~ (1808)) / *ան* (~~իմն~~) բնակազմակն ածանցով , կամ կրավորականի վ-ով ձևեր են . *արցունքվել* (207), *զինագրկվել* (~~իմն~~) համար բերվում է Շիրազի երկից վկայություն . *աստղանալ* (222), *նոնել* (88),

գեղչումով , եզ . կամ հոգն . թվով և այլն) . *արնաշաղ* (~~իմն~~) արյունաշաղախ (334), *պղծախոսք* (~~իմն~~) ԷԱԲ՝ պղծախոս (293) և ս

Զգալի թվով բառեր բերվում են և՛ ԺՀԼԲԲ-ում , և՛ ԷԱԲ-ում , որոնցում կան բնագրային վկայություն տարբերություններ . ա) բառեր , որոնք կան թե՛ մեկում և թե՛ մյուսում՝ առանց վկայություն . *ազգահավաք* (246), *սվինահարել* (292), բ) բառեր , որոնց համար ԺՀԼԲԲ-ն ունի վկայություն Շիրազի ժամանակակից գրողներին , նաև մամուլից , դասագրքերից , և այլն , իսկ ԷԱԲ-ում չկան որևէ վկայություն . *առյունծաքաշ* (229), *եղեննապատում* (216), գ) բառեր , որոնք ԺՀԼԲԲ-ում նշվում են Շիրազից վերցված օրինակով , իսկ ԷԱԲ-ում չկան որևէ վկայություն . *խաղաղատեն* (36), *տիեզերավիշտ* (159), դ) բառեր , որոնք կան և՛ ԺՀԼԲԲ-ում , և՛ ԷԱԲ-ում , օրինակ է տրվում կամ միայն Շիրազից , կամ նրան ժամանակակից ուրիշ գրողներին կամ մամուլից . *թրախալ* (118)¹² , *մահաստան* (234)¹³ , ե) բառ , որ ԺՀԼԲԲ-ում բերվում է առանց վկայություն , իսկ ԷԱԲ-ն ունի Շիրազի օրինակը . *մանկասիրտ* (226), գ) բառ , որ ԺՀԼԲԲ-ում և ԷԱԲ-ում նշվում է բնագրային վկայությամբ , սակայն ուրիշ հեղինակից կամ մամուլից . *շատրվանել* (193), ե) բառեր , որոնք բառարաններին տարբեր ձևով են . *ղիահոս* (ԺՀԼԲԲ, ԷԱԲ՝ *ղիակահոս*) (214), *ուրվաղեմ* (ԺՀԼԲԲ՝ *ուրվաղեմ*) (231) և այլն:

2. Պոեմի բառապաշարի նորաբանությունները , ինչպես նշել ենք , փոքրիշատե տեղ են գտել Ս.Մելքոնյանի բառացանկում , Փ.Մելքոնյանի և

¹² ԺՀԼԲԲ-ում նշվում է իբրև բուսանուն , իսկ ԷԱԲ-ում՝ <<թրանման թերտով խաչ >>:
¹³ ԷԱԲ-ում օրինակ է բերվում նաև <<գրական թերթից >>:

Ս.Էլ ոյան ի ոչ ծավալ ու ն բառարան ներ ու մ , այ լ և Ա.Մար ու թյ ան ի գի տակ ան հոդ ված ու մ :

ա) Ըս տ Ս.Մե լ ք ո ն յ ան ի` դր ան ք բառ եր են , որ ո ն ք` 1) <<նկ ատվ ած չեն ն ախա շի ր ազ յ ան շր ջ ան ի որ ն է ստեղծ ազ ո թ ծ ո յ ո լ ն ու մ >>, 2) կան հայ եր են ի ա մ են ած ալ ալ ու ն բաց ա տր ակ ան բառ ար ան ն եր ու մ (ԺՀ ԼԲԲ, ԷԱԲ), <<բայ ց մի այ ն Հո վ հ .Շի ր ազ ի ստեղծ ազ ո թ ծ ո յ ո լ ն ն եր ի ց ք աղ վ ած օր ի ն ակ ն եր ո վ >>, 3) <<ար տաց ո լ վ ած են մի այ ն վ եր ը ն շ վ ած եր կ ու բառ ար ան ն եր ու մ կամ դր ան ց ի ց մի այ ն մ ե կ ու մ , բայ ց օ ժ տվ ած չեն բն ազ ր այ ի ն օր ի ն ակ ն եր ո վ >>¹⁴, բ) եր բ ե մ ն , ի բ բ ն ն ո թ , բ եր վ ու մ է տվ յ ալ բառ ը , թ եր ն ս վր ի պ ու մ ո վ . բազ մ ալ ի ք վ ե լ (փխ. բազ կ ալ ք վ ե լ . 71), *զան գ ազ ո լ ր կ* , (փխ. *զան գ ազ ո լ ր կ* . 285), գ) բառ եր , որ ո ն ք կան ՄԲԲ-ու մ (*ազ գ ան ալ , բ ո լ ք ե լ*), դ) ն ո թ է դ ի տվ ե լ ն ախս կ ի ն ու մ եղ ած բառ ը . *զալ ի ք ն ախս յ լ* (273), *դ ժ ո ի ք աշ ր թ ո լ ն ք* (272), ե) բառ եր` Շի ր ազ ի մ յ ու ս եր կ եր ի ց . *ար ար ստվ ե լ* (52), *եղ ե ո ն աղ ժ ո ի ք* (48) և այ լ ն :

Փ.Մե յ թ ի խան յ ան ի բառ ար ան ու մ այ ս պո ե մ ի ց բ եր վ ու մ է 252 բառ` ստ ու գ վ ած մի այ ն ՀՀ ԳԱԱ լե գ վ ի ի ն ս տի տ ու տի և Է.Աղ այ ան ի բառ ար ան ն եր ո վ¹⁵: ա) Ն ո թ են հա մ ար վ ու մ ն ան այ ն բառ եր ը , որ ո ն ք կան այ դ բառ ար ան ն եր ու մ (*աս տվ ած ալ ան դ*. 233), առ կ ախ է մ ն ու մ բառ ի հեղ ի ն ակ այ ի ն առ աշ ն ո լ թ յ ան հար ց ը (*թ ան գ ար ան ե լ* . 335), ն շ վ ու մ է այ ս պո ե մ ի վ կ այ ո լ թ յ ամ բ , թ ե ն այ ն հայ տ ն ի է հեղ ի ն ակ ի ն ախս ր դ եր կ եր ի ց (*խե լ ա հ ե դ վ ե լ* . 83), բ) բ եր վ ու մ են բառ եր առ ան ց բն ազ ր այ ի ն օր ի ն ակ ն եր ի (*գ ի ն ե գ ալ աթ* . 250, *17/18) առ ո ու ն չ* . *Փյ ի ու ռ ր զ ասո* եր ի ց (164) *Կայ ր ար մ ատ* (43), *վ ած ան ս աղ յ ի շ ն լ ի խ ան ի կ ո թ ե ն* բայ ը դ եր բ այ ակ ան ձ ն ո վ` ի բ բ ն ած ակ ան . *մ ո ի ք ախ լ վ ած* (*Վ ի ի ք ախ լ վ ե լ* . 275), *շ ի ր մ աշ ար ժ վ ո ղ* (*Վ ի ի մ աշ ար ժ վ ե լ* . 196), *ն յ լ ա ճ* բ առ է բն ազ ր այ ի ն վ կ այ ո լ թ յ ան . *ն ճ ր ստե ս ի լ* (259) և այ լ ն :

Ս.Էլ ոյ ան ի բառ ար ան ու մ Շի ր ազ ի բառ ապաշ ար ի ց բ եր վ ու մ է ի ն ը տաս ն յ ակ (ստ ու յ գ` 91) բառ , որ ի ց` ա) շ ու ր ջ եր ե ք ու կ ե ս տաս ն յ ակ ը` այ ս պո ե մ ի ց . *ազ գ ա հ առ աչ* , *զ ալ ի ք ն ստե ս ի լ* և այ լ ն , դ) *գ թ աք ո լ յ ր* (156) բառ ը բ եր վ ու մ է մ ե կ այ լ եր կ ի վ կ այ ակ ոչ ու մ ո վ , դ) որ ո շ բառ եր ն շ վ ու մ են ա վ ե լ ի ու շ ժ ա մ ան ակ ո վ . *ազ գ ա հ առ աչ* (219), *չ ի ն ու հ ի* (155), դ) կ ան վր ի պ ու մ ն եր . *զազ ան աե ր ախ* (*Վ ի ի գ ան ե ր ախ* . 142), *խաչ ալ ո լ յ ս* (*փխ* . *խաչ ա հ ո լ յ ս* . 118) և այ լ ն :

Ա.Մար ու թյ ան ը ն ո թ ակ ազ մ բառ եր ն առ ա ն ձ ն աց ն ու մ է ը ս տ ԷԱԲ-ի. ա) բառ եր` (բ առ) ար մ ատ + հ ո դ ակ ալ + (բ առ) ար մ ատ կ աղ ապար ո վ . *ան գ դ առ հ մ ակ* , *եղ ե ո ն ախ ո լ ժ* , *ք յ յ առ լ ակ ի շ ի ր ախ աղ աք ո ջ ի ք* եր . ն շ վ ու մ է *եղ ե ո ն* բաղ ադ ր ի շ ո վ 30-ից ա վ ե լ ի կ ազ մ ո լ թ յ ո լ ն` *եղ ե ո ն աղ ժ ո ի ք* , *եղ ե ո ն աղ աշ տ* , *կ ի ն ալ մ ս ս ն ի ո ճ ց աղ ը ո ղ ը ս* ած ակ ան ն եր` *աս տվ ած առ ո ր աց* , *հազ ար աշ ի ր ի մ* , -*ան*- մ ի ջ ած ան ց ո վ բ այ եր` *աղ ալ ն ան ալ* , *դ յ ո լ ց ազ ն ան ալ* , -*վ*- ած ան ց ո վ բ այ եր` *ար ե լ վ ե լ* , *աս ո թ ե ս տան վ ե լ* և այ լ ն :

Ա.Մ ու ր ադ յ ան ի գր ք ու մ պո ե մ ի բն ազ ր ի ց դ ու ր ս մ ն աց ած հատվ ած ն եր ու մ կա եր կ ու տաս ն յ ակ ի ց ա վ ե լ ի (ստ ու յ գ` 23) բառ . ա) գ ո յ ակ ան ն եր` *ա* հ ո դ ակ ապ ո վ` *զալ լ աղ ր ո լ ն ք* (527), *ձ յ ո լ ն ակ ո լ ն ք* (526), բ) ած ան ց ա վ ո թ բառ եր` -*ու հ ի* վ ե ր ջ ած ան ց ո վ . *հար ալ ո լ ն հ ի (ք)* (532), *վ ազ ր ո լ ն հ ի* (532), գ) ած ակ ան ն եր` *ա* հ ո դ ակ ապ ո վ . *զաղ տ ն ս ս ս տ* (530), *հազ ար ան ժ ո լ յ գ* (530), դ) *ան*- ն ախս ած ան ց ո վ` *ան ս ս ո լ ալ* (528), ե) բառ ակ ազ մ ակ ան -*վ*- մ ի ջ ած ան ց ո վ բ այ եր . *ան ս ալ ա տվ ե լ* (529), *փե թ ակ վ ե լ* (529) և այ լ ն :

Նյ ու թ ի ը ն դ գ ր կ մ ան տե ս ակ ե տի ց ս ու յ ն աշ խատան ք ն ա վ ե լ ի ծ ալ ալ ու ն է : Պո ե մ ի բառ ապաշ ար ի առ ան ձ ի ն և ամ բ ո դ ջ ակ ան ք ն ն ո լ թ յ ան ն ալ ա տակ ո վ բն ազ ր ի ց ք աղ վ ած և ի մ ի է բ եր վ ած այ ն ան հ ր ա ժ ե շ տ ն յ ո լ թ ը (բառ եր և

¹⁴ Ս. Մե լ ք ո ն յ ան , ն շ վ . ա շ իւ , է ջ 5:
¹⁵ Ն ո լ յ ն տեղ ու մ , է ջ VI:

բառաձևեր, կապակցություններ և այլն), որը փոքրիշատե բնորոշ է մեծ բանաստեղծի լեզվին, գեղարվեստական մտածողությունն առհասարակ:

2. Նոր բառերի առանձնացումն ըստ բառարանագրական տվյալների: Այն բառերը, որոնք առաջին հայացքից, թվում է, նոր են բանաստեղծի այս պոեմում և ըստ այդմ նոր են նաև հայերենի բառապաշարի մեջ, ստուգվել և ճշգրտվել են ժամանակակից հայերենի ամենածավալուն բառարաններով (ՄՄԲ, ԺՀԼԲԲ և ԷԱԲ), այլև ավելի ուշ լույս տեսած ոչ ծավալուն բառարաններով: Առանձնացվում են՝ 1) բառեր, որոնք կան ԺՀԼԲԲ-ում և ԷԱԲ-ում. առաջինում դրանք բերվում են բնագրային որևէ վկայությունամբ, իսկ երկրորդը չունի բնագրային վկայություն, 2) բառեր, որոնք կան ԺՀԼԲԲ-ում և ԷԱԲ-ում՝ բնագրային վկայություններով, ընդ որում ոչ միայն Հովհ. Շիրազի, այլև ուրիշ հեղինակների երկերից կամ թարգմանություններից:

1. Մի դեպքում դժվարություն է հարուցում այն, որ նշվում է միայն հեղինակը և ոչ նաև վերջինիս այն երկը, որից քաղված է տվյալ օրինակը: Ուստի բառերի հեղինակային կամ բնագրային ճշգրտամբ, թերևս, ինչ-որ չափով լրացվում է բառարաններում տեղ գտած այդ կարգի բացը: Դրանք, ըստ խոսքի մասերի, երեք տեսակ են՝ գոյական, անվանական և բայ:

ա) Գոյականներ. *ծաղկածով* (104), *հուշաշխարհ* (39), բ) անվանականներ. *հազարագանգ* (176), *հայտնաբերած* (60), գ) բայեր. *բռննցքվել* (1), *հավերժվել* (98) և այլն:

2. Մյուս դեպքում գոյական են կամ բայ. *մազադաթվել* (108), *մահակնիք* (114) և այլն:

Դրանք ուշադրության են արժանի ըստ այնմ, թե բառարաններում բնագրային ինչ վկայություններով են հաստատված: Կան բառեր, որոնց համար օրինակ է բերվում՝ ա) Շիրազի ոչ թե այս, այլ մեկ այլ երկից՝ *բռննցքվել*, *խաղաղատեն* և այլն, բ) Շիրազի երկու-երեք տասնամյակով նախորդող հեղինակներից՝ *հավերժվել*, *պատժավայր* և այլն, գ) Շիրազի սերնդակից հեղինակներից՝ *զայլատհմակ*, *ցեղասպան* և այլն, դ) դասագրքերից և մամուլից՝ *թրախաչ*, *վահանվել* և այլն:

Նկատելի է, որ գրական հայերենի բառապաշարի այդ մասը հաստատվում է նաև Հովհ. Շիրազի այս պոեմի տվյալներով: Ուստի դրանց անդրադարձնելը տեղին է ոչ միայն հեղինակի, այլև առհասարակ հայերենի բառապաշարի համալրման և հարստացման առումով:

3. Նոր բառերի տեսակներն ըստ բառարանային ընդգրկվածություն: Բառերի մի մասի հեղինակային պատկանելությունը որոշելու համար կիրառելի է սովորական և տարածված սկզբունքը, այն է՝ հայերենի ծավալուն բառարանների տվյալների հետ համեմատությունը: Հեղինակային բառերը սովորաբար համեմատվում և առանձնացվում են ժամանակակից հայերենի երկու հայտնի բառարանների տվյալների հիման վրա (իմա՝ ԺՀԼԲԲ, ԷԱԲ): Հաշվի են առնվել նաև Ստ.Մալխասյանցի բառարանի տվյալները, որն էլ բավականին վստահություն է առաջ բերում. եթե համեմատվող բառերն այդ բառարանի տպագրության ժամանակից այն կողմ չեն գտնվում, ապա թերևս նախկինում գոյություն չեն ունեցել, այսինքն՝ դրանք 1940-ական թթ. հետո երևան եկած բառեր են, կազմվել են վերջին 60-70 տարիների ընթացքում: Պայմանականորեն դրանք կարելի է կոչել նոր բառեր: Դրանք նախ՝ բաժանվում են երեք խմբի. 1) հիշյալ բառարաններից որևէ մեկում չվկայված, 2) ԺՀԼԲԲ-ում և ԷԱԲ-ում վկայված և 3) ՄԲԲ-ում վկայված¹⁶:

Երրորդ խմբի բառերը, իբրև հնարանություն, չեն անցել ԺՀԼԲԲ-ին և ԷԱԲ-ին, սակայն վերստին հանդիպում են հետագայում, օրինակ՝ այս պոեմում: Այնուհետև, երկրորդ խմբի բառերն, իրենց հերթին, միատարր

¹⁶ Առաջին խմբի բառերը բերվում են բառացանկ-հավելվածում:

չեն , այլ բաժանվում են մի քանի խմբի՝ ըստ այնմ, որ դրանց համար բերվում կամ չի բերվում բնագրային օրինակ . ա) բառեր , որոնց համար երկու բառարանն էլ ունեն օրինակներ , բ) բառեր , որոնց համար միայն ժՀԼԲԲ-ն ունի բնագրային վկայություն , գ) բառեր , որոնց համար միայն ԷԱԲ-ն ունի բնագրային վկայություն , դ) բառեր , որոնց համար բառարանները չունեն բնագրային վկայություն :

ա) Բառեր , որոնք չկան ՄԲԲ-ում , կան ժՀԼԲԲ-ում և ԷԱԲ-ում՝ առանց բնագրային որևէ վկայության : Սրանք ոչ թե անառարկելիորեն Շիրազի բառերն են , այլ գործածված են այս պոեմում : Հետագայում հնարավոր է այդ հարցում ճշգրտում մտցնել՝ ելնելով գրական այլ հուշարձաններում գործածված լինելուց , եթե այն կիրառությունը ժամանակի առումով նախորդած լինի հիշյալ պոեմին (թվով՝ երեք տասնյակից ավելի). *դժոխսաձայն* (301), *հայակոթան* (43), *սիրասփյուն* (33) և այլն , բ) բառեր , որոնք կան ժՀԼԲԲ-ում և ԷԱԲ-ում , առաջինն ունի բնագրային վկայություն , իսկ երկրորդը՝ ոչ (շուրջ մեկ տասնյակ). *հավերժվել* (333), *մշուշվել* (28) և այլն , գ) բառեր , որոնք կան ժՀԼԲԲ-ում , ԷԱԲ-ում՝ ոչ (մեկ տասնյակ). *անմեղիկ* (196), *արնահոսք* (199), *կրնստիտիլ* (186) և այլն , դ) բառեր , որոնք չկան ժՀԼԲԲ-ում , կան ԷԱԲ-ում , երբեմն բնագրային վկայությամբ (չորս տասնյակից ավելի). *Աղամանդվել* (112), *մեղսածնունդ* (179) և այլն , ե) երկու բառ , որ կա ՄԲԲ-ում , սակայն ժՀԼԲԲ-ում և ԷԱԲ-ում կա՛մ չկա , կա՛մ կամիայն մեկում . *ագգանսլ* (118), *ընթացություն* (282):

Գ Լ ու ի 2

ԲԱՌԱԿԱԶՄԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Պոեմում գործածված նորակազմ կամ պայմանականորեն այդպիսին դիտվող բառերի բառակազմական վերլուծությունը ներկայացվում է ըստ ընդունված ավանդական բաշխման , այսինքն՝ իբրև պարզ , բարդ , անանցավոր , այլև բարդանցավոր և բազմաբարդ բառեր :

1. **Պարզ բառերը** երկու կարգի են՝ այլ խոսքի մասերի պատկանող բառեր (գոյական , անանցական և այլն) և բայեր (նաև բայարմատ) , որոնք ոչ այնքան հեղինակային , որքան այս պոեմում հանդիպող ոչ լայն գործածություն բառեր են :

ա) Այլ խոսքի մասերի պատկանող բառեր (գոյական , անանցական , գոյականի արժեքով հանդես եկող բայանուն և այլն). *անզլ* <<անզլիացի>> (68), *գոչ* (312), *եղկ* (52), *թարթ* (56), *խեղ* (16), *հան* (321)¹⁷, *հանց* (325), *հեք* (92), *մար* (60)¹⁸, *մլսվ* (152), *շիթ* (231) և այլն :

բ) Բայեր՝ գործածված անորոշ դերբայի ձևով . *աշունել* (172), *աստղանսլ* (222), *արծվանսլ* (168), *գայլանսլ* (94), *ծովել* (211), *կասել* (123) և այլն :

2. **Բարդ բառերը** լինում են հոդակապով կամ առանց հոդակապի :

ա) **Հոդակապով բառերը** , մասամբ այլ կարգի կազմություն են : Դրանք ըստ բաղադրիչների խոսքի մասային պատկանելության հատկանիշի , բաժանվում են մի քանի խմբի . բաղադրող հիմքերն են՝ ա) միայն գոյական , բ) գոյական և բայ (բայարմատ) , գ) գոյական և այլ խոսքի մասի պատկանող բառ , դ) այլ կարգի բառեր¹⁹ :

¹⁷ ՄԲԲ-ն ունի *հան* , *հանս* <<ահս>> իմաստով , որն այնքան էլ համապատասխան չէ պոեմի բնագրին , քան <<հանելը >> իմաստը :

¹⁸ Ըստ ԷԱԲ-ի՝ անանցական , *բնություն* . (=բանաստեղծական) , նշանակում է <<մարած , հանգած >> , բերվում է առանց բնագրային վկայություն :

¹⁹ Բարդություն սերող և բաղադրող հիմքերի մասին տե՛ս *Է.Բ.Աղայան* , Բառագիտություն . *Գ.Բ.Ջաննիկյան* , *Է.Բ.Աղայան* , *Ա.Բ.Առաքելյան* , *Վ.Ա.Քոսյան* , Հայոց լեզու , I մաս , Ա պրակ (Ներածություն , հնչյունաբանություն , բառագիտություն , դարձվածքանություն) , Ե. , 1980 , էջ 410-425 : *Նույնի*՝ Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն , Ե. , 1984 , էջ 247 - 262 :

1) Մի այն գոյակն քաղաքիչ ով բառեր: Նման բառերի կազմում թյան մեջ նկատվում են որոշ տարբերություններ: Դրանք, ըստ խոսքի մասային պատկանելության, մի քանի տեսակ են՝ գոյակն, ածական, մակբայ, նան (հազվադեպ)՝ գոյակն /ածական, ածական/ մակբայ (վերջին երկու դեպքում ըստ բնագրային գործածության):

Ա) Արդյունքում ունենք գոյակներ, որոնք, ըստ սերոն հիմքի հնչյունափոխված կամ անհնչյունափոխ լինելու հատկանիշի, կարելի է բաժանել երկու խմբի:

ա. Բարդ բառեր՝ կազմված սերոն հնչյունափոխված հիմքով. *անդնդակեզր* (297), *գինեզավաթ* (250), *դահճաձեռք* (298), *մոխրափրփուր* (117), *պղծակեռն* (118), *տեսլաքատ* (239), *ուրվանժույզ* (57) և այլն:

բ. Բարդ բառեր՝ կազմված սերոն չհնչյունափոխված հիմքով. *գանգաբլուր* (248), *եղեննաղաշտ* (68), *տիգրանագործ* (232), *ցեղաբուսական* (241), *օձաբիստ* (232) և այլն:

Բ) Արդյունքում ունենք ածականներ, որոնք ևս, ըստ սերոն հիմքի հնչյունափոխված կամ անհնչյունափոխ լինելու հատկանիշի, բաժանվում են երկու խմբի:

ա. Բառեր՝ կազմված սերոն հնչյունափոխված հիմքով. *բազմաբնույթ* (300), *գթակնթեղ* (54), *գինեզավաթ* (156), *վրիժաբարբառ* (213) և այլն:

բ. Բառեր՝ կազմված սերոն չհնչյունափոխված հիմքով. *ագգալահ* (241), *դանթեաղժոխք* (49), *դիակնուտակ* (214), *հայաբույն* (169), *որբաբայլ* (222) և այլն:

Գ) Արդյունքում ունենք ածական կամ մակբայ՝ անկախ նրանց սերոն հիմքի հնչյունափոխված կամ անհնչյունափոխ լինելու հանգամանքից. *բազմաբարավան* (170), *թրաշառաչ* (311), *կմախքախոհիվ* (188), *մարդասիրտ* (195) և այլն:

Դ) Ունենք գոյակն կամ ածական՝ անկախ նրանց սերոն հիմքի հնչյունափոխված կամ անհնչյունափոխ լինելու հանգամանքից. *ագգաբերդ* (21), *թուրքագործ* (296), *թուրքայաթաղան* (300), *հայաստանատեր* (122) և այլն:

2) Գոյակն և բայ (բայաբմատ) քաղաքիչ ով բառեր: Նման քաղաքիչ ով բառերի առանձնացման հիմքը կազմության մեջ նկատվող տարբերություններն են: Մրանք ևս քաղաքիչված են լինում ահողակապով:

Ա) Բարդ բառեր՝ կազմված սերոն հնչյունափոխված հիմքով, որոնք, իրենց հերթին, բաժանվում են մի քանի խմբի:

ա. Բառեր, որոնց սերոն հիմքում տեղի է ունենում (հին հայերենի) նմանիկի վերականգնում. *լեննակորույս* (213), *հարսնագնաց* (284), *նեննագործ* (129) և այլն:

բ. Բառեր, որոնց սերոն հիմքը գոյակն է. *արնայաց* (208), *երկնաթափառ* (256), *խնկափուր* (71), *ուրվագեռ* (21) և այլն:

գ. Բառեր, որոնց սերոն հիմքը բայակն կամ այլ կարգի (առանձին չգործածվող) արմատ է. *արհավրատ* (87), *մենելաղաշտ* (148), *քծնահատաչ* (248) և այլն:

Բ) Բարդ բառեր, որոնք կազմված են սերոն չհնչյունափոխված հիմքով: Մրանք ևս կարելի է բաժանել մի քանի խմբի:

ա. Բառեր, որոնց սերոն հիմքը գոյակն է. *ամբոխահորձան* (300), *բելասական* (233), *դանթեակնուռ* (38), *սելջուկածին* (177), *տրոստաչեն* (59) և այլն:

բ. Բառեր, որոնց սերոն հիմքը ածական, բայաբմատ կամ առանձին չգործածվող արմատ է. *դառնակերտ* (277), *դեզերաբնակ* (213), *մեղմավագ* (99) և այլն:

3) Գոյակն և այլ քաղաքիչ ով (բայաբմատ, ածական, մակբայ և այլն) բառեր: Այս դեպքում ևս դասակարգման (խմբավորման) հիմքը կազմության մեջ նկատվող տարբերություններն են:

ա) Բարդ քառերկազմված սերոնդ հնչյուն ավտոմատ հիմքով. *այ գեճոխ* (150), *նգեմեծ* (120), *տիեզերամեծ* (52) և այլն:

բ) Բարդ քառերկազմված սերոնդ չհնչյուն ավտոմատ հիմքով. *ավարայ քասուրբ* (55), *դանթեպուր* (93), *մասիսայ տի* (292) և այլն:

4) Ածական, թվական, դերանուն, բայարմատ և գոյական բաղադրիչով բառեր: Այստեղ ևս նկատվում են տարբերություններ, ուստի դրանք բաժանվում են մի քանի խմբի՝ ըստ սերոնդ հիմքի խոսքի մասային (ներքին) բաղադրանքի:

ա) Ածական և գոյական բաղադրիչով բառեր. *ահեղազանգ* (266), *դեղնադազանգ* (28), *լեղազանգ* (40), *տխրաթախր* (87) և այլն:

բ) Թվական և գոյական բաղադրիչով բառեր. *եռասուլթան* (246), *հազարաքալի* (259), *յոթնամիտ* (16) և այլն:

գ) Դերանուն և գոյական (բայարմատ) բաղադրիչով բառեր. *ինքնամահ* (217), *ինքնամոռ* (<< ~~ինքնամոռ~~ >>)

դ) Բայ (~~աղաքան~~) ~~և~~ *աղաքան* (14) և այլն:

ե) Մակբայ (ածական) և գոյական բաղադրիչով բառեր. *հավերժաբողոք* (260), *մշտախարույկ* (222), *մշտալից* (189) և այլն:

5) Այլ և այլ բաղադրիչներով բառեր: Այդպիսիք են ածական, թվական և բայարմատ, միայն բայարմատ կամ միայն թվական, այլև թվական և ածական, բայարմատ և ածական բաղադրիչներով բառերը, որոնք խմբերի են բաժանվում ոչ միայն ըստ այդմ, այլև ըստ կազմության մյուս տարբերությունների:

ա) Ածական (մակբայ) և բայարմատ բաղադրիչով բառեր. *ահեղազարհուր* (262), *մշտամունջ* (195), *տխրամոռնի* (171) և այլն:

բ) Թվական և բայարմատ կամ ածական բաղադրիչով բառեր. *հազարավայ* (28), *յոթնախոկ* (324), *յոթնամեղա* (234) և այլն:

գ) Միայն բայարմատ կամ միայն թվական, այլև թվական և ածական, բայարմատ և ածական բաղադրիչով բառեր. *թախտավայ* (233), *յոթնամեծ* (238), *քսամունամեծ* (14) և այլն:

բ) Անհոդակապ բառերը համեմատաբար քիչ են, խմբավորվում են ըստ բաղադրիչների խոսքի մասային պատկանելության, այլև ըստ սերոնդ հիմքի հնչյուն ավտոմատ կամ չհնչյուն ավտոմատ լինելու հատկանիշի:

1) ~~Բարդ~~ *այլ և այլ* կազմված հնչյուն գրություններ. *հոգն. ձև՝ այլ ք-այլ ոգ. 149*, *թրեղբայր* (313), *մթնունդեղ* (125), *ոճրաքար* (111) և այլն:

2) ~~Գիտեք~~ *այլ և այլ* կազմված սերոնդ (300), *խաչանտառ* (43), *քարականջ* (262) և այլն:

գ) Միացման գծիկով բարդ քառեր. Նման բառերը պոետիկ մի քանի տասնյակից ավելին են: Գծիկով կազմված լինելը դրանց ամենաբնորոշ առավել ցայտուն կողմն է, քան բաղադրիչների միջև դիտարկվող իմաստային և ձևակերպող կողմերը: Բանաստեղծական խոսքում նման բառերը ուղարկվում են իրենց կիրառական, քան տեսական հատկանիշով: Դրանք ժամանակակից հայերենում սովորաբար դիտվում են իբրև տարբեր կարգի բաղադրություններ²⁰: Միացման գծիկով բառերը բաժանվում են մի քանի խմբի, եթե նկատի ենք ունենում բաղադրիչների խոսքի մասային պատկանելությունը:

1) ~~Բարդ~~ *այլ և այլ* կազմված սերոնդ (300), *խաչանտառ* (43), *քարականջ* (262) և այլն:

ա) Բարդ քառեր, որոնց բաղադրիչներն իրար նկատմամբ գտնվում են հոմանիշային կամ նույնանիշային հարաբերության մեջ. առկա է ոչ թե

²⁰ Է.Բ. Աղայան, *Յանձնարարներ*, էջ 387: Ժամանակակից հայերենի լեզվաբանություն, 2009 թ. Գրաքննություն, Սևակի և Էջ 32: Կարգիչի նկատմամբ, Հատվածակապ բաղադրությունները Պարույր Սևակի ստեղծագործություններում, <<Լրաբեր հասարակական գիտություններ>>, 1986, № 4, էջ 32:

բուն իմաստով, այլ խոսքային իրադրություններ (այլաբանություններ) պայմանավորված հոմանիշություններ: Դրանք մեկ տասնյակից ավելին են, որոնցից միայն մի քանիսն են նշվում բառարաններում Շիրազի երկիր օրինակով. *գետ-քար ավան* (30), *Մասիս-մայր գանգ* (332), *սպանդ-եղեռն* (53): մնացածն առհասարակ տեղ չի գտել բառարաններում. *ապշանք-22 մանք* (217), *գորք-իթթիհատ* (295), *թուր-սամուր* (330), *Մասիս-նուտան* (284) և այլն:

Իսկ

բ) Միննույն իմաստային դաշտին պատկանող բարդ բառեր: Դրանք երկուսուկես տասնյակից ավելին են, որոնցից, ի դեպ, միայն մի քանիսն են բերվում բառարաններում. *անգղ-յաթաղան* (9), *ծով-շիրիմ* (57), *մզկիթ-թանգարան* (61): *Խոջկանի* (թվով՝ 20 բառ) տեղ չի գտել բառարաններից որևէ մեկում. *ամբոխանդունդ* (301), *գիշեր-դագաղ* (287), *թուրք-սասանա* (53), *կշեռք-դատարան* (68), *օլոք-սրինգ* (219) և այլն:

գ) Բառական մեկ միություններն կամ հավաքական իմաստարտահայտող բարդ բառեր, որոնք բանաստեղծական խոսքին հաղորդում են պատկերավորություն. *ականջ-աչք* (60), *ծառ-որթատունկ* (289), *հայդունկ-մայդունկ* (321), *սուլթան-հրաման* (44): *Կարեկորան* (125), *շատ-ախ* (տեղանունից՝ բառախաղով սսված) <<վիշտ>> (125):

Շատախ

2)

Բնորոշիչի և ճեփի նվազում

խոսքիմասային պատկանելությունից: Դրանք ևս բաժանվում են երկու խմբի՝ ըստ այնմ, թե նախորդ բառարաններում կան, թե՛ բացակայում են: Կամիայն *խուլ-խել ակորունյու* (295), *խնկացածը* բերում ենք իբրև առաջին անգամ այսպեմում գործածված բառ՝ *էրման-քյասան* (321), *հայ-արդար* (305), *սև-թուր-կայծակ* (310)²¹:

3)

Միաց

բաղադրիչներով, ուստի կոչվում են գուգորդական հարադրություններ՝ իբրև բաղադրության մի տեսակը²². ծավալուն կամ այլ կարգի բառարաններում. *թլպել-թլպատել* (102), *խնձորվել-շիկնել* (150), *փշրվել-սփյուռնքվել* (261) և այլն

եղած

4)

Ունեն

է *բխել* բայի *բուխ* արմատի և *բազկատարած* ածականի գուգորդմամբ՝ *բուխ-բազկատարած* (249), իդկի միջանիք՝ *մտեր-հենու* (70):

3.

Ածանցավորություններն են երեք տեսակ

նրակազմ ածանցավոր բառեր՝ նախածանցավոր, վերջածանցավոր, նախածանց և վերջածանց ունեցող (համաձանցավոր), այլն բառակազմական - վ- ածանցով բառեր:

ա) **Նախածանցավոր բառեր:**

Հանդիպում են սահմանափակ թվով

նախածանցներ՝ *ամենա*, *ան* *գերդժ* *հմմտախա*:- *Անթախ* անցից

նախածանցն է, որով կազմվել են մեծ թվով բառեր: 1) *Ամենա* մասնիկը սովորաբար դրվում է *անիմաստ դժնի*, *կույս*, *նողկ* (*նրից* *այի*), *պիրկ*, *վառման* ածականների վրա և կազմում դրանց գերադրական ստիճանը. *ամենասանիմաստ* (117), *ամենադժնի* (277), *ամենակույս* (209), *ամենանողկ* (197), *ամենապիրկ* (230), *ամենավառման* (31): Թերևս միայն մեկ դեպքում գործածվում է իբրև նախածանց՝ բաղադրվելով *սարգոյականի* հետ. *ամենասար* (168):

2)

Հանդիպում են բառերի վերջավորականում

Այն սովորաբար դրվում է պարզ բաղադրող հիմքով բառերի վրա՝ կազմվելով ածական²³. *անաղեղ* (296), *անգեղարդ* (296), *անխոփ* (260) և այլն:

²¹ Այս՝ *սև-թուր-կայծակ* բառի երկրորդ բաղադրիչն, իբրև հերթին, միացման գծիկով բաղադրությունն է:

²² Տե՛ս *Է.Բ.Աղայան*, նշվ. աշխ., 387-390:

²³ Այստեղ անդրադարձնում ենք պարզ բաղադրող հիմքով կազմություններին, իսկ մյուսներին անդրադարձնում ենք իրենց տեղում:

Ունենք նաև գեր-, դժ համանախա- նախածանցներով մեկական կազմությամբ գերանցումը (279), դժմեղ (242), (92)՝, սուսյան դ նախաթ (318)²⁴:

բ) Վերջածանցավոր բառեր: Սրանք բաղադրված են լինում տարբեր անցներով, ըստ այդմ ունենք հետևյալ խմբերը:

1) Գոյակնակերտ վերջածանցներով բառեր: Պոեմում կան երկու տասնյակից ավելի նորակազմ բառեր՝ -անք, -ենի, -իչ, -իկ, -մուսք, -ություն, -ուկ, -ուհի, -ուսք, -ստան վերջածանցներով:

ա) -Անք վերջածանցով՝ բաղադրված գոյական կամ բայ (բայարմատ) հիմքով. *սաստանք* (7), *ընկրկանք* (71), *22 նջանք* (195), *պեղանք* (121) և այլն:

բ) Մնացած անցներով ունենք հետևյալ կազմությամբ բառեր. -ենի վերջածանցով՝ *նհմակենի* (112), -իչ-ով՝ *խավարիչ* (71), -իկ-ով՝ *դաշտիկ* (27), *դարձարիկ* (195) *եմոնքերով*՝ *ազատումսք* (323), -ություն-ով՝ *շղթայվածություն* (46), -ուկ-ով՝ *մագուկ* (<< *սուգ* >> 201), *նջանումսք* (155), *բազումսք* (100), *սուղթանումսք* (126), -ուսք-ով՝ *մոռացումսք* (30), -ստան-ով՝ *ամսյստան* (128):

2) Ածականակն և մակբայական վերջածանցներով բառեր: 1. Պոեմում գործածվել են -ական, -ավոր, -ե, -(*էրի*), -յա, -յալ, -յան, -ուն վերջածանցներով նորակազմ բառեր. -ական վերջածանցով՝ *տոտեմական* (233), -ավոր-ով՝ *անշիրմավոր* (26), -ե-ով՝ *կայծակե* (166), -(*էրի*) *անկիսելի* (222), -եղ-ով՝ *օձեղ* (198), -յա-ով՝ *աղավնյա* (21), -յալ-ով՝ *սալսալ* << *սալսալ* >> (50), -յան-ով՝ *աթիլլյան* (149), -ուն-ով՝ *գոռուն* (134) և այլն:

2. *Այլի* նպուստ-ում կան մակբայական անցներով ընդամենը մի քանի նորակազմ բառ՝ *թրքորեն* (236), *տոհմովի* (91):

3) Բայական վերջածանցով բառեր: Հանդիպում են մեծ թվով նորակազմ բայեր, որոնք սերվում են պարզ հիմքով՝ -ել, -ալ մասնիկներին օգնությամբ:

ա) -ել մասնիկով բառեր. *եղենել* (120), *հայդուկել* (99), *նախճիրել* (311) և այլն:

բ) -Ալ մասնիկով բառեր, որոնցում, ի տարբերություն -ել մասնիկով կազմվածների, հանդես է գալիս անկատար հիմքի կազմիչ -ան- միջածանցը. *դանթեանալ* (42), *մահիկնանալ* (208), *օսմանանալ* (184) և այլն:

գ) Համածանցավոր բառեր: Մահմանափակ թվով բառեր ունեն նախածանց, նվերջածանց՝ անկախ այն հանգամանքից, թե դրանցից որն է բառակերտման վերջին քայլում հանդես եկել: Ըստ այսմ ունենք բառեր՝ վերջածանցավոր բառի նախածանցմամբ՝ *անանցողիկ* (145), *անհարսնանալ* (28), *անմիջուկ* (57) և այլն:

անշիրմավոր (260), *անուղղյալ* (316):

դ) Բառակազմական -ի/- անցով բայեր: Ժամանակակից հայերենում տարարժեք է նաև -ի/- մասնիկը, որը, բաղադրվելով անորոշ դերբայի -ել մասնիկի հետ, գոյականներին ցուցաբերում է բայեր. *Արել - արելվել, բլուր - բլուրվել, հրթիռ - հրթիռվել* և այլն: Այս դեպքում բաղադրյալ -իվել մասնիկն ունի բառակազմական գործառնություն: Այդ անցին անդրադարձել են նաև Ս.Էլոյանը, այնուհետև՝ Ս.Մինասյանը՝ Շիրազի պոեմներին լեզվին նվիրված հոդվածներում, այլև առանձին ²⁵:

²⁴ ՄԲԲ-ն և ԺՀԼԲԲ-ն ունեն նախաթորակ, որը ոչ թե (նախաթորակ)-ական, այլ *նախաթորակ* կազմությամբ է:

²⁵ Տե՛ս *Ս.Ս.Էլոյան*, Բառապաշարի հարստացումը անցման միջոցով. - <<Հայոց լեզվի զարգացումը սովետական շրջանում >>, Ե., 1973, էջ 113-114: *Նույնի*՝ Բառագիտություն. - <<Ժամանակակից հայոց լեզու, հ. 1 (Հնչյունաբանություն և բառագիտություն)>>, Ե., 1979, էջ 465-466: *Նույնի*՝ Ժամանակակից հայերենի բառարանում և նորանորոշումներում, Ե., 1989, էջ 215-219: *Նույնի*՝ Արդի հայերենի նորանորոշումներին բառարան, Ե., 2002: *Ս.Ս.Մինասյան*, Նորանորոշումները Հովհ. Շիրազի <<Խաղաղություն ամենեցուն >> պոեմում, <<Հայոց լեզու և գրականություն (Գիտ. աշխատ. միջոցում. Ժողովածու)>>, պրակ 5-6, Ե., 1985, էջ 197-212: *Նույնի*՝ Հովհ. Շիրազի պոեմներին բայակազմական առանձին առարկությունները. - <<Լրաբեր

Պոեմում գործածվել է նմանատիպ շուրջ ինը տասնյակ (ստույգ՝ 86) բայ, որոնք, ըստ բաղադրող հիմքերի տարբերության և գործածության հաճախականության, բաժանվում են մի քանի խմբի:

1) Պարզ բայերը վերաբերում են հ(287)ով և բլ ու ը վեղ (157), դժոխք վեղ (58), եղենն վեղ (84) և այլն:

2) Հարուստ մեծությամբ և նշանակությամբ ի (57) և մահ վեղ վեղ (122), չի ն գ ի գ վեղ (84) և այլն:

3) Բայերը վերաբերում են քաղաքային և բարձր աստիճանի ինքնուրույն (150), փշր վեղ - սփյռ ու ը վեղ (261) և այլն:

4) Բարդ բառ՝ բաղադրող հիմքով և -վ- ածանցով, որի բաղադրող հիմքի երկրորդ բաղադրիչը ներգործակալ սեռի բայ է՝ գաղտնագիտ վեղ (304), հայրենասիր վեղ (114), այլ և գոյական է՝ դժոխաթուր վեղ (84), թնդանթուր վեղ (312) և այլն:

5) Օտար բառ բաղադրող հիմքով և -վ- ածանցով բայեր. մզկիթ վեղ (280), յաթաղան վեղ (139), սֆինքս վեղ (117) և այլն:

6) Այնպիսի բաղադրված բայեր, որոնք կազմված են հարուստ մեծությամբ և նշանակությամբ ի (16), անճար վեղ (240), մենակ վեղ (258, 294) և այլն:

4. Բարդ ածանցավոր բառեր: Ըստ բարդության վերջին բաղադրիչի հանդիպարման՝ նման բառերը բաժանվում են երկու խմբի՝ բարդ բառի ածանցմամբ և ածանցավոր բառի բարդմամբ բառեր:

ա) Բարդ բառի ածանցման դեպքում ածանցը դրվում է կամ վերջում (Խնամքնակ երգիչ. 56), կամ միջնամասում (Կարմիր թռչնակ և մեծ 1262) և մտ.

աջ խարհասաջ տիկ (84), բյուրացան գյուղ (122), ոտնամեքիկ (50), քարայրենի (273) և այլն:

բ) Ածանցավոր բառի բարդմամբ առաջացած բառեր. սստեղսարձն (248), գաղտնագիտ վեղ (304), լեռնավայրենի (189), պղծաբանություն (275) և այլն:

5. Բազմաբարդ բառեր: Կան նաև երկուսից ավելի բաղադրիչներով կազմված բառեր, որոնք ընդունված է կոչել հարաբարդ կամ բազմաբարդ բառեր²⁶:

նորաբանություն, խորթ չե Ծիրազի բառապաշարին՝ կիրառված նաև այս պոեմում: ա) Դրանց մեծ մասը նույնատիպ կազմությունն է. բազմա(հավիտենեն -արհասաջ) (17), (հնդ -եվրոպ) -արգեղ (162), մարմն -ար(Կարմիր) (217), (ողբ -

երգ) -արտող (289), չորս - (Խաղաղ) (332) և այլն (Կարմիր) Իսկ

ուսուցիչ կարգի կազմությունն. հայրենի -արհաս - (Կարմիր) և այլն հայրենի

դուրս հանվել՝ քշվել, հեռացվել >> (114), փշր(վեղ) - (Կարմիր) և այլն << մայր նախնի մտն ալ >> (261) և այլն:

Գ Լ Ո Ւ Խ 3

ԻՄԱՍՍ ԱՅ ԻՆ-ԳՈՐԾԱՆԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

1. Բառերի իմաստային (թեմատիկ) խմբերը: Հեղինակային լեզվի բառապաշարի մեջ, սովորաբար, առանձնացվում է երկու խումբ՝ բուն կամ համագործածական և հեղինակային -անհատական: Առաջին խմբի բառերը ոճականորեն չեզոք են՝ ի տարբերություն երկրորդի: Համագործածական բառերը, ըստ է. Աղայանի, <<...լինելով լեզվի գործառնության բոլոր ոլորտներին ու տվյալ լեզուն կրող հասարակության բոլոր անդամներին համար ընդհանուր և ամենօրյա հաղորդակցման մեջ օգտագործվող առավել կենսունակ բառեր, դրանք, միևնույն ժամանակ, իբրև հիմք են ծառայում

հասարակական գիտություններին >>, 1986, № 12, էջ 30-33: Նույնի՝ Հատուկ անուններից կերտված բայեր, Ե., 2004: Նույնի՝ Կ- երկրորդական ձևությամբ հայերենում, Ստեփանակերտ, 2008: ²⁶Մ.Ա.Գալստյան, Ածանցումը և ածանցները ժամանակակից հայերենում, Ե., 1978, էջ 32-33: Ա.Ս.Սուրբիսյան, Ժամանակակից հայոց լեզուն, էջ 317:

նորանոր բառեր կազմելուն, բառապաշարն անընդհատորեն հարստացնելուն և համալրելուն >>²⁷:

<<Հայոց դանթեականը >> պոեմը ուշադրություն առարկա է ամենից առաջ բառապաշարի հեղինակային -ճական բառակերտման և գործածություն, այլև նորակազմ բառերի իմաստային յուրահատկությունների տեսանկյունից: Վերջիններս հեղինակային լեզվի մեջ, իբրև ինքնատիպ մտածողություն արտահայտություն, բովանդակային առումով կազմում են իմաստային (թեմատիկ) զանազան խմբեր:

Չեզոք կամ համագործածական բառերին այստեղ առանձին չենք անդրադարձնում, այլ դրանք նկատի ենք ունենում բառերի իմաստային (թեմատիկ) խմբերի, փոխաբերական իմաստով գործածությունների, ինչպես նաև ժողովրդախոսակցական և փոխառյալ բառերի քննություն ժամանակ: Պոեմի համագործածական, այլև նորակազմ բառերը, իբրև հեղինակի մտածողություն յուրօրինակ արտահայտություն, բովանդակային առումով կազմում են իմաստային (թեմատիկ) մեկամբողջություններ:

Առանձնացվում է մեկուկես տասնյակ իմաստային (թեմատիկ) խումբ՝ ըստ բառերի սերող հիմքի իմաստային մերձավորություն կամ ընդհանրություն:

ա) Ազգ, ժողովուրդ, ցեղ, մարդ և մարդկություններն նշանակող բառեր. *ազգաբերդ* (21), *ազգամարմին* (90), *դառնամբոխ* (294), *թուրքազորք* (296), *սելջուկածին* (177) և այլն:

բ) Հայ, հայություն, երկիր, հայրենիք և այլն նշանակող բառեր. *անհայ* (247), *երևանվել* (5), *հայաստանատեր* (122), *հայրենահանվել* (114), *տրդատաշեն* (59) և այլն:

գ) Աստված, տեր, ավլահ, նեռ և այլն նշանակող բառեր. *ազանել* (66), *անհիսուս* (122), *աստվածագահ* (71), *խաչանտառ* (43), *սուլթան-խան* (60), *վեդարասուր* (48) և այլն:

դ) Հույս, հավատ, փրկություն, գութ, կարեկցանք. դատ, դատասարտում, վճիռ. հատուցում, զոջում, ափսոսանք նշանակող բառեր. *բազմողորք* (93), *զթաքույր* (156), *միջ-դժոխք* (55), *պառնասախեղդ* (170), *վրիժաբարբառ* (213), *ցասմնել* (280) և այլն:

ե) Զենք, զինվածություն, զորք նշանակող բառեր. *անտղեղ* (296), *անզորք* (296), *անվահան* (296), *գաղտնագինվել* (304), *զորք-իթթիհատ* (295), *վշտազորք* (323) և այլն:

զ) Մահ, նախճիր, եղեռն, ողբ, զրկանք, դժոխք, գեհեմ, անապատ նշանակող բառեր. *աճյունվել* (16), *գաղտնանեղեռն* (213), *յաթաղանաբեր* (299), *պղծանեղեռն* (118) և այլն:

է) Ատելություն, չարություն, դաժանություն, վայրենություն, ան, վախ, սարսափ, խուճապ, փախուստ նշանակող բառեր. *անեղագանգ* (266), *մեռելաղաշտ* (148), *ոճրատեսիլ* (259), *պղծալոռություն* (275), *տիրապափոք* (87) և այլն:

ը) Բարություն, ինդճություն, անմեղություն, քաջություն, հերոսականություն, անվեհերություն նշանակող բառեր. *աքիլլալրեժ* (62), *հավերժաբողորք* (260), *հավերժավրեժ* (7), *հավիտենավառ* (204), *քաջընկեց* (84) և այլն:

թ) Մարդու մարմնի մասեր, հատկություններ, ձև և այլն նշանակող բառեր. *Ականջաշար* (224), *ատամնաձայն* (300), *զանգաբլուր* (248), *լեզվագործ* (231), *ոտնամերկիկ* (50), *ուղեղախոյուն* (178) և այլն:

ժ) Բնություն, շրջակա միջավայր, կենդանիներ և այլն նշանակող բառեր. *Անդնդախոռոչ* (213), *աստեղաբարձունք* (248), *արծվաբազե* (247), *գիշերագոռավ* (300), *ձկնառյուծ* (160), *ուրվանժույզ* (57), *օձաքիստ* (232) և այլն:

²⁷ Է.Բ.Աղայան, Բառագիտություն, էջ 307:

ժա) Բառեր, որոնց այս կամ այն բաղադրիչը նշանակում է թիվ, քանակ, ունի թվային արժեք, այլև գունանուն է, դերանուն կամ սպասարկու բառ. *բյուրակեր* (39), *դեղնադադ* (28), *ինքնակեղծվել* (294), *կես-հայնի թյուն* (293), *հազարալի* (259), *ճերմակաճերմոց* (228), *յոթնավիցյա* (43) և այլն:

ժբ) Գիր, մատյան, մշակույթ, միտք, խոսք, այլև գործիքներ, սարքեր և այլն նշող, ինչպես նաև համապատասխան հատկանիշ և գործողությունն ցույց տվող բառեր. *գիր-մով* (22), *դպրոցիկ* (195), *թանգարան* (335), *մազադաշտ* (108), *պատմերգ* (103) և այլն:

ժգ) Դիցանուն, անձնանուն, տեղանուն նշանակող բառերից կազմված հատկանուններ կամ հասարակ բառեր. *անդրանիկվել* (57), *դանթեանի* (49), *Ելիզավետ* (241), *լենկթեմուրվել* (84), *հիտլերվել* (279) և այլն:

ժդ) Ազգակցական կապ, տարիք, սեռ, այլև ուտելիք, ըմպելիք, առտնին իրեր նշանակող բառեր. *անհարսնակ* (28), *կանացագեստ* (156), *հայրամատ* (43), *մայրագայր* (225), *մեղրատուն* (103) և այլն:

2. Փոխաբերական իմաստով գործածված բառեր: Կան բառեր, որոնք բուն կամ սովորական իմաստից բացի գործածվել են փոխաբերական իմաստով: Լինում են նաև բառեր, որոնք կիրառվել են միայն փոխաբերական իմաստով: Օրինակ՝ *անսպասախոս* բառը բուն իմաստով պիտի նշանակեր «անսպասում խոսող՝ խոսելը», սակայն պոեմում գործածված է «լուռ, անտարբերություն» իմաստով, այսինքն՝ «խոսք, որին լսող չկա՝ անտեղի խոսք, անտարբերություն»։ «Տեսել էք սֆինքսն *անսպասախոս* լուռ Եգիպտոսի, / Լսել էք դարեր, որ հավերժալուռ սֆինքսը խոսի» (261):

ա) Փոխաբերական իմաստով գործածված գոյականներ. *աղվեսահոտ* «գորք, զինավառ խումբ» (252), *արծվաբարձունք* «վերին ոլորտ՝ վեհություն» (89), *թուրքայաթաղան* «կովի սպանակիք՝ վտանգ» (300), *հայ-Աբել* «հայ անմեղ գոհ» (120), *պտղասնտառ* «բարիք արարող ժողովուրդ» (97) և այլն:

բ) Փոխաբերական իմաստով գործածված անականներ. *ագագերդ* «ագգին պահող, ազգի համար բերդ հանդիսացող» (21), *անշանթ* «անվտանգ» (294), *անքարուն* «անուղեկից» (39), *կանացագեստ* «անպատիվ ձևով, կնարար» (156), *ձիահույս* «ձիուն ապավինած» (325), *քարաչյա* «անտարբեր» (262) և այլն:

գ) Փոխաբերական իմաստով գործածված բայեր. *դանթեանակ* «հայ կական եղեռն-դժոխքը տեսնել» (42), *եղջրբահանվել* «եղջյուրներ ցույց տալուց՝ ընդդիմանալու ցրվել» (294), *սֆինքսվել* «անտարբեր մնալ» (117) և այլն:

3. Բառային կապակցությունների գործածությունը: Պոեմի բառային կապակցությունները նախ կազմված են լինում որևէ նորակազմ բառի մասնակցությամբ (*աղավնյա առաքի*, 166, *աչքաչոյ* ոսկե վարագույր, 68, *մանկամած* ամբոխ, 301 և այլն), այնուհետև հանդես են բերում անհատական-նճական տարբերություններ (*բազմատանջ անցյալ*, 46, *ժայռաչոյունք աշխարհ*, 120, *հայրամատ երկիր*, 164 և այլն): Դրանք պարզ կամ բարդ կապակցություններ են, լինում են երկանդամ, եռանդամ և բազմանդամ՝ շարադասություն տարբերություններով հանդերձ, որոնց բաղադրիչները միմյանց նկատմամբ գտնվում են հիմնականում որոշչային կամ հատկացուցչային, երբեմն բացահայտչային հարաբերության մեջ:

ա) Որոշչային կապակցություններ: Սրանց գերադաս անդամը (լրացյալը) մյուսի (լրացման) նկատմամբ լինում է կա՛մ նախադաս, կա՛մ հետադաս: Կան գործածություն բազմաթիվ օրինակներ, որոնք դրսևորում են հեղինակային ոճի յուրահատկություններ գեղարվեստական խոսքը դարձնում են պատկերավոր, մտածողությունը՝ տպավորիչ:

1) Երկանդամ որոշչային կապակցությունները տարբեր են ըստ կապակցության մեջ գերադաս կամ ստորադաս անդամի գրաված դիրքի, այսինքն՝ նախադաս կամ հետադաս:

ա. Նախադաս կապակցություններ. *անգեն առյուծ* (91), *եղենն աղժոխիք անդունդ* (49), *թխագանգուր մանկուհի* (130), *ժայռաշրթունք աշխարհ* (43), *տիեզերաամեծ եղենն* (52) և այլն:

բ. Հետադաս կապակցություններ. *ղժոխք հավերժագանգ* (52), *նիմակ վագրենագրահ* (14), *վիշապ օձաքիստ* (232), *օձ հնօրյա* (96) և այլն:

2) Եռանդամ որոշչային կապակցությունների դեպքում, ինչպես ընդունված է ասել, կապակցման վերջին քայլում ունենում ենք որոշիչ-որոշյալ կապակցություն, ընդ որում կա՛մ նախադաս, կա՛մ հետադաս՝ որոշիչ-(որոշիչ-որոշյալ) և (որոշիչ-որոշյալ)-որոշիչ բանաձևով: Երբ նախադաս կապակցություններ: Ունենք ուղիղ և թեք հոլովով դրված որոշիչ լրացումների հարաբերություն որոշյալի հետ: Թեք, հատկապես սեռական հոլովով դրված լրացումը տվյալ դեպքում լրացյալի որոշիչն է, ոչ թե հատկացուցիչը, որը ցույց է տալիս լրացյալի որակային կողմը²⁸: Ըստ այդմ՝ կան երկու կարգի նախադաս կապակցություններ, որոնց բաղադրիչների հարաբերակցության հարցում նկատի ենք ունենում բնագրային գործածության շարադասությունը:

Որոշիչ լրացում՝ դրված ուղիղ հոլովով որոշիչ-որոշյալ կապակցության վրա՝ իբրև լրացյալ (նախադաս կամ հետադաս). (*թուրք իր հորդաներ*) *գերմանագրահ* (301), *հայ (դանթեական դժոխք)* (78), *չքնադատեսիլ (նոր Երևան)* (332), և այլն:

Որոշիչ լրացում՝ դրված թեք հոլովով որոշիչ-որոշյալ կամ հատկացուցիչ-հատկացյալ կապակցության վրա՝ իբրև լրացյալ (նախադաս կամ հետադաս). *գալիքնատեսիլ (Մեսրոպի ոգի)* (78), *(հայթոյան թուրք) Անդրանիկ* (312) և այլն:

բ. Հետադաս կապակցություններ: Նման կապակցություններին գերադաս անդամների հետադաս գործածությունը առավելապես բնորոշ է հանդիսավոր խոսքին՝ չափածո, հրապարակային ելույթ և այլն, որով հետապնդվում է մեծ տպավորություն թողնելու նպատակ. (*Գողթն մեր*) *գինեգավաթ* (250), (*195*) *ն գինեմեղր թրուկորդ*) (185), (*62*) *րիմ*) *աբխազյան* և ժ

բ) Հատկացուցչային կապակցություններ: հատկացուցչային կապակցություններն, իրենց հերթին, բաժանվում են երկու խմբի՝ ըստ կապակցվող բառ-բաղադրիչների քանակի և ըստ շարադասության մեջ գերադաս (լրացում) անդամի գրաված դիրքի:

ա. Նախադաս կապակցություններ. *ամպի առագաստ* (46), *երկնի սալանք* (54), *կամքի շղթայ վածություն* (46), *մեռել աղաշտի լոռություն* (148), *քարայրի միտք* (228) և այլն:

բ. Հետադաս կապակցություններ: Սրանք հեղինակի խոսքին յուրահատուկ ոճավորում են հաղորդում. ունենք հատկացուցչի՝ հատկացյալի նկատմամբ շրջուն շարադասություն. *անկիսելիներ հայոց* (222), *դեղ նաղագալ անսպառի* (28), *կերպ մարդականթեղի* (97), *նժար վշտի* (171), *որոգայթ հրամանի* (135) և այլն:

2) Եռանդամ հատկացուցչային կապակցություններ: են ներքին հարաբերակցության մեջ, այսինքն՝ տվյալ երկանդամ կապակցությունը բաղադրվում է մեկ այլ բաղադրիչի հետ՝ իբրև գերադաս կամ ստորադաս անդամ, նախադաս (սովորական) կամ հետադաս (շրջուն) շարադասությամբ:

ա. Նախադաս կապակցություններ: Այս դեպքում հատկացուցիչը կամ հատկացյալը, իբր հերթին, իբրև լրացում կամ լրացյալ, որոշչային կամ հատկացուցչային կապակցություն է. *աշխարհի (լոռություն անանգ)* (217), *աստծո (հավերժավատիկ անթեղ)* (17), *հայոց (սուրբ դատ)* (138) և այլն:

²⁸ Տե՛ս *Վ.Քոսյան*, Ժամանակակից հայերենի բառակապակցությունները, էջ 70-86: *Հ.Պետրոսյան*, Հայերենագրական բառարան, էջ 509-510:

Նախապ

1. արտահայտված է որևէ դերանվամբ, ընկած է իր հատկացյալի՝ որոշիչ - որոշյալ կամ հատկացուցիչ - հատկացյալ կապակցության քաղաքիչնեքի միջև. ազգի մ գլխակախ²⁹. (250) և հանդիս ի գլխակախ (282), Սուրմալու ի մ մասի ստե ս (96) և այլն

Ունենք նաև ոչ շրջուն՝ սովորական կապակցություններ, որոնց հատկացյալն իր հերթին հատկացուցչային կամ որոշչային կապակցություն է. իմ հայոց բազուկ (198), իր սրտի քնար (165), մեր (գորք առնացի) (233) և այլն:

Նախապ
նախապ

2. հատկացուցչային կամ որոշչային կապակցություն է՝ հետադաս. ծերունիները (անէծքածայն ստտվածականչ) (292), վարանողները (290) և այլն:

Նախապ
նախապ
նախապ
նախապ

3. կամ հատկացուցչային կապակցություն է. (մանկաքամարյան) տարտարու (214), (այլն):

բ. Հետադաս կապակցություններին դեպքում հատկացյալը որոշիչ - որոշյալ կապակցություն է, որը շարադասությունամբ նախորդում է հատկացուցչին. (Հայաստանի (97), (հիմնական արագը) և այլն:

Հետադաս կապակցություններ, որոնց հատկացուցիչը և պարզ (վախճանագործության) (մուրի մեղսական) (172), (վախճանագործության) (208) և այլն:

Գ Լ ու ի 4
ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԻ ՈՉ ԳՐԱԿԱՆ ՇԵՐՏԵՐԸ

1.

Մոկոմիլրախապակցական բա

մեջ կան ժողովրդախոսակցական և փոխառյալ բառեր, որոնք գործածվում են կամ առանձին, կամ գրական նորմային համապատասխան բառերին գուգահեռ: Հեղինակի լեզվին բնորոշ է նաև նման բառերի գործածությունը: Դրանք և սբաժանվում են մի քանի խմբի:

Սրանք

ա) Մոկոմիլրախապակցական բառեր:

Կարևոր բարբառից եկող, այնուհետև՝ արդի գրական հայերենի խոսակցական տարբերակին յուրահատուկ բառեր են:

1) Գալի և կապի ճ (268), անհան (36) և երբեք (144), ծոցվոր (11), կենդան (28), չնաշխարհ (95), որձ (95), փախս (104), ջաղաց (190), քարվան (28), օլոք (48), օրոցք (14) և այլն

Բայակ

2)

հնչյունափոխություն, հիմքի կազմության՝ բառային մակարդակի տարբերություն և այլն (մասամբ բնորոշ Շիրակի խոսվածքին). աղունել (40), այցել (17), դալկել (78), գարկել (39), կացել (133), դրկել (35), մոռնալ (305), չոչասել (166) վախնալ (236), փնոլել (320) և այլն:

Գործ

3)

անգույն (վախճանագործության) (260), 370) քնիք (95), իսկի (265), մոռնալ-մեկ (115), ոնց (128), քով (233) և այլն

բ) Մոկոմիլրախապակցական բառաձևեր: Սրանք նոր գրական հայերենի տեսանկյունից ներկայացնում են ձևաբանական ինչ-ինչ շեղումներ,

²⁹ Այս դեպքում չենք նշում հարաբերություն արտահայտող փակագծերը:
³⁰ Ի դեպ՝ մոռնալ-մեկ-ը և դարեց-դար-ը (բնագրում՝ զծիկով) կրկնավոր կազմություն են (տե՛ս վերը):

այսինքն՝ ժամանակակից խոսակցական հայերենին (Շիրակի խոսվածքին) բնորոշ ձևեր են, կրում են ժողովրդական մտածողության կնիք:

1)

(մահակույծուց) (224), զինվորներու (129), հարսանքով (152), սատանին (135), փեշիցը (27) և այլն:

2)

Բայի ընդակնանդանակի ձևեր. բազմե (219), բաբախե (96), լսե (332), կործանե (251), հոշոտե (14) և այլն: Վերջինս քարքարե էրին բնորոշ սահմ. եղ. ներկայի և անցյալ անկատարի ձևեր. կանցնեի (283), կապշիք (132), կառաջնորդե (15), կրանա (199), կուգար (165) և գայհայի: սահմ. եղ. անցյալ կատարյալի ոչ կանոնական ձևեր. անցուց (20), արավ (160), դատվան (198), գարհուրաց (247) և այլն:

3)

գործածություն. իմնց (157), իմնցի (157), իրա (ինքն իրա. 73, 93), մեզի (233), քովի (233), քու (244) և այլն:

3)

գործածություն. իմնց (157), իմնցի (157), իրա (ինքն իրա. 73, 93), մեզի (233), քովի (233), քու (244) և այլն:

2.

բառաձևեր:

ա) Փոխառությունները ոչ թե հեղինակային են, այլ հայերենին առհասարակ անցած բառեր: Այստեղ դրանք հիմնականում խոսակցական լեզվից են թափանցել. մի քանիսը ածականներ են, իսկ մեծ մասը՝ գոյականներ, որոնք կարելի է բաժանել երկու խմբի՝ ըստ հասարակ կամ հատուկ գոյական լինելու հանգամանքի: Կան նաև փոխառյալ բառի հիմքով կազմված բառեր: Սրանց գերակշիռ մասը հայերենին է անցել արևելյան լեզուներից (արաբերեն, պարսկերեն, թուրքերեն), իսկ մնացածը՝ եվրոպական լեզուներից (հունարեն, լատիներեն և այլն), ընդ որում հայերենի պատմության տարբեր փուլերում (հիմնականում աշխարհաբարի կամ նորգրական հայերենի շրջանում)³¹:

1)

Ածար (196), քիս (18), շվար (129), վալատ (153) և այլն:

2)

Փոխառյալ (175), հատկապես (316, 319), բարկյան (112), գենցի (135), գյալուր (25), իսլամ (90), լամուկ (48), հայդուկ (178), դոնա (152), մենտր (164), մզկիթ (84), պանթեն (233), ջեննեթ (150), ջհանդամ (135), ոայա (135), սֆինքս (120), փաշա (99), օվկիան (203) և այլն:

3)

Փոխառյալ (39), սևուց (59) և/ի Այա Սոֆիա (153), Ելդզ (61), Եվրոպ (32), Եփրատես (217), Իթլ (67), Ղուրան (90), Քարն (39) և այլն:

4)

Փոխառյալ Գրգորյանի վարձանակ նախակական բարդ կամ ածանցավոր բառեր, որոնց սերող հիմքը փոխառյալ բառ է, գոյականների դեպքում՝ հասարակ կամ հատուկ անուն գոյական, և արդյունքում ունենում ենք գոյական, ածական, բայ և այլն. թալեպթաթուր (298), իսլամասյուն (59), դուրանվել (67), մահմեդվել (122) և այլն:

բ. Կան փոխառյալ բառի հիմքով կազմված բառաձևեր, որոնց ձևակազմական հիմքը գործածական է նորգրական հայերենում կամ ժողովրդախոսակցական տարբերակում:

ա. Ուղղական կամ հայցական հոլովով (որոշյալ կամ անորոշ առումով, եզակի կամ հոգնակի թվով). ասկյարը (73), ասկյարներ (298), բաջիք (220), գյալուր (25), ենիշարներ (116), լաբիթներ (277), մահմեդներ (298), փաշեք (38) և այլն:

³¹ Փոխառությունները ծագման առանձին-առանձին անդրադարձնալով դուրս է մեր աշխատանքի բուն նպատակից:

բ. Մենակյան և տրակյան հոլոկոստ (եզ. կամ հոգն. թվով) ձևերը համեմատաբար շատ են, (երբեմն դրված գրաբարյան ձևով). *ալլահնէրի* (185), *բաջուհու* (100), *գայիսունի* (126), *զենցիդի* (255), *իթթիհատի* (58), *ջեննաթի* (26), *ջիհատի* (193), *օսմանցու* (40) և գայիսուսան, գործիակյան և ներգոյակյան հոլոկոստ (եզակի կամ հոգնակի թվով) կազմույթում ներքին բավականին քիչ են. *ալլահով* (296), *աշիրայթնէրից* (282), *էրմանուց* (12), *լապիթիթնունու* (162), *միրաժից* (114), *տարտարունէրից* (326), *քրդաց* (282) և այլն:

դ. Կապակցություններ, արտահայտություններ, որոնք բնագրային են, այսինքն՝ խոսքի մեջ հանդես են գալիս առավել տպավորություն ստեղծելու համար: Դրանք օգտագործվում են օտարների խոսքի մեջ, ունենում են նշանակություն. *ալլահակպար* (322), *ամելէթարուր* (129), *խայիսուցյալուր* (298), *լաա-իլլա, ալլահ խայիսէրմանի, /անմեղեն, վալլահ* (61), *խայիսէրմանիք* (296), *մա'նրմվուր* (306), *ջէյիսհամզան* (48), *շունէրմանի* (306), *ջիուդէրմանի* (283), *սասընքյա'ու* (308) և այլն:

3.

Գրաբարյան և

բաժանվում են մի քանի խմբի և ենթախմբի:

ա) Գոյակյանի հոլոկոստի հետ կապված կազմույթումներ, որոնք կարելի է բաժանել մի քանի խմբի՝ կապված բառի հոլոկոստակյան այս կամ այն ձևի հետ:

1) *Ա* հոլոկոստի օրինակով կազմված ձևեր: Գրաբարի խառը հոլոկոստակյան արտաքին թեքման *ա* հոլոկոստի հոգնակի ձևերը, իբրև քարացած կապակցարի արտահայտություն, անցել են նորգրական հայերենին, և դրանց համարանություններ կամ նմանություններ կազմվել են բոլորովին նոր ձևեր. *ազգաց* (58), *անմեղնէրաց* (305), *բազկաց* (71), *զինվորաց* (130), *զորքաց* (20), *թիթենաց* (289), *թուրքաց* (40), *յաթաղանաց* (118), *քրդաց* (218) և այլն:

Այսպես նաև այն բառերը, որոնք հոգնակիում, ենթադրելի է, որ պիտի ունենան այն -իք վերջավորությունը, որի սեռականը լինում էր -յաց. *հոգյաց* (59), *նոգյաց* (76):

2) *Ո* հոլոկոստի օրինակով կազմված ձևեր. *արարածուց* (224), *բանտվածուց* (12), *գայուց* (18), *մարդուց* (141), *սմբակուց* (311), *տղայուց* (52) և այլն:

3)

Գրաբարյան և

սեռակյանում՝ -անց, *յանց*: Ըստ այսմ՝ նորգրական հայերենում, իբրև հնարանություններ հանդիպում են նույնպիսի ձևեր. *ազատանց* (323), *աստղանց* (139), *լուսնուց* (133), *մանկանց* (48), *բաջանց* (131) ևն:

4)

լուսնուք (231), *խաշիսք* (105), *մեղուանք* (110), *մոնացունք* (30), *նուկերք* (110) և այլն:

Գրաբարյան և

5)

անտառեն (236), *ասրոդաց* (43), *կամոք(ն)* (53), *հացակյաց* (57), *վերասրոդաց* (14), *Շիրակացվու* (121) և այլն:

Գրաբարյան

բ) Բայի խոսքի համարանի հետ կապված կազմույթումներ: Սրանք ևս մի քանի խմբի են, եթե նկատի ենք ունենում բառերի հոլոկոստակյան այս կամ այն ձևը. *ասյջյալ* (50), *խաթվեցար* (106), *հիջյալ* (333), *մոխրացյալ* (94), *շրթայվեցալ* (20), *փոքրացուց* (215) և այլն:

գ) Սծակյանակյան արժեք ունեցող ձևեր. *աջուսիյակ* (108), *աջեն* (281), *բյուրուց* (48), *ձախեն* (281), *բազմայուց* (149), *նորեն* (50), *չարուց* (280), *հնուց* (167), *անմեղաց* (6) և այլն:

դ) Դերանվանակյան և մակբայակյան ձևեր. *այդու* (153), *այուց* (70), *աստ* (206), *յուր* (138), *նուցա* (20), *նուքա* (17), *սուքա* (289), *նուկից* (107) և այլն:

ե) Գրաբարյան ձևեր, արտահայտություններ. *ափիթերան* (63), *զիս* (5), *մահու չիք* (239), *չիքէ* (255), *իսաստոսիսի* (118), *իզին* (199), *էրէ* (21), *օն*, *իզեն* (12) և այլն:

1.

Տնօրինական և օրինական հարցերի քննարկումը

րենի, հատկապես վերջինիս բառապաշարի հարստացման կարևոր աղբյուր է: Պետմի բառապաշարին նվիրված բառագիտական քննությունը ցույց է տալիս, որ նրանում տեղ են գտել ոչ միայն ընդհանուր կամ սովորական գործածություն, այլև հեղինակային լեզվին նույն յուրահատուկ բառեր, որոնք իրենց կազմությամբ և կիրառությամբ ամենին խորթ են ընդհանուր հայերենի բառապաշարին: Հեղինակային գործածություն բառերի թիվն անցնում է մեկ հազարից, իսկ ամեն մի գործածություն լինվին պայմանավորված է բանաստեղծի լեզվի առանձնահատկություններով, ցույց է տալիս գրողի բառակերտման, գեղարվեստական մտածողությունն ինքնատիպությունը:

2.

Նյութ բառ

ամենածավալուն բառարանների, այլև պոեմի բառային նորարարություններին այս կամ այն չափով անդրադարձած աշխատանքների տվյալներին հետ համեմատելու հիման վրա: Լինելով հեղինակային լեզվի բառապաշարի քննություն բավականին դժվարին ոլորտներից մեկը՝ դակարելի է անել ոչ թե բացարձակ, այլ հարաբերական իմաստով:

3.

Նյութի մանրամասն, բառարանների տվյալներին հետ առանձին-առանձին և գուգահեռաբար կատարված համեմատություններից պարզվում է, որ ա)բառապաշարի նորակազմ բառերի մեծ մասը գալիս է լրացնելու եղած ծավալուն բառարանների պարունակած բառերի քանակը, բ) երբեմն ճշգրտել վերջիններիս բերած բնագրային վկայությունների ժամանակագրությունը, որով ավելի ստույգ է դառնում այս կամ այն բառի գործածություն հեղինակային առաջնությունը և այլն, գ) քննություն առնված նորակազմ բառերը համարում են նոր գրական հայերենի ընդհանուր բառապաշարը:

4.

Բառային

շեղու համար հաշվի են առնված Ստ.Մալխասյանցի բառարանի տվյալները, որն էլ բավականին վստահություն է առաջ բերում այն առումով, որ թե համեմատվող բառերն այդ բառարանի տպագրություն տարիներից այն կողմ չեն գտնվում, ապա հարաբերական իմաստով նախկինում գոյություն չեն ունեցել: Այլ կերպ ասած՝ դրանք 1940-ական թթ. հետո երևան եկած բառեր են, կազմվել են վերջին 50-60

կիրառություն

պայմանականությամբ դրանք կարելի է կոչել նորարարություններ, տվյալ դեպքում <<Հայոց դասականը >> պոեմում կիրառված բառեր:

5.

Ըստ այնքանին, որոնք տեղ չեն գտել հիշյալ բառարաններից որևէ մեկում, այնուհետև՝ կան միայն ԺՀԼԲԲ-ում և ԷԱԲ-ում, այլև հանդիպում են միայն ՄԲԲ-ում: Վերջին կարգի են այն բառերը, որոնք իբրև հնարանությունն թեև չեն անցել հետագա բառարաններին՝ ԺՀԼԲԲ-ին և ԷԱԲ-ին, սակայն վերստին հանդիպում են հետագայում, օրինակ՝ <<

Տնօրինական և օրինական հարցերի քննարկումը

6.

ԺՀԼԲԲ-ին անցած բառերը միատարր չեն, այլ բաժանվում են մի քանի խմբի, որովհետև դրանք բառեր են, որոնց համար երկու բառարանն էլ ունեն բնագրային վկայություն, այլև միայն ԺՀԼԲԲ-ն կամ ԷԱԲ-ն ունի բնագրային վկայություն, վերջապես դրանցից ոչ մեկը չունի բնագրային վկայություն: Նման բաշխումը շարադրանքում հիմնավորվում է բազմաթիվ օրինակներով:

7.

Բառային

կազմված են ժամանակակից հայերենին բնորոշ բառակազմական միջոցների և եղանակների գործադրմամբ: Հիմնականում պարզ, ածանցավոր, ինչպես նաև բարդ, բարդաձևավոր և բազմաբարդ բառերի ձևային և իմաստային խմբաձևավորում և մանրամասն վերլուծությամբ ուրվագծվում են մեծ բանաստեղծի բառակերտման հանումները, վերջիններիս դրսևորման չափերը: Պարզ բառերը սովորական բառերի

կրճատ ձևեր են՝ բնորոշ խոսակցական հայերենին (անգլ << գոչ << ձայնի << երկփոփ << ճիշտ այլն):

8.

Գրառքի ստեղծող

մական -վ/- ածանցով բայերի անհամեմատ տարածված և ինքնատիպ գործածությունը (աբելվել, աքիլլեւվել, եղեռնահարվել, երևանվել և այլն), որը ոճական և իմաստային -գործածական առումով բավականին բնորոշ է այս պոեմի լեզվին: Իսկ ժամանակակից հայերենում նման բառակազմությունը, ինչպես ցույց են տալիս ուսումնասիրությունները, առհասարակ նորություն է, և այս պոեմում տեղագրած օրինակները ևս դա են ապացուցում:

9.

Պոեմի

դադրմամբ (հոդակապով կամ առանց հոդակապի, միացման գծիկով կամ հարադրությունամբ և այլն), այլև բառերի այս կամ այն կարգի ածանցմամբ, իրենց հերթին, լավագույն միջոց են բանաստեղծի գեղարվեստական խոսքի ինքնատիպ դրսևորման:

10.

Խոսակցական միջավայրում բանաստեղծական կազմակերպչական հարաբերություններ

հայերենի բառապաշարը: Դրանք ստեղծվել են բանաստեղծական մեծ ներշնչանքի, գեղարվեստական խոսքի կառուցման յուրօրինակ պայմաններում, ուստի միանգամայն համահունչ են իրականության փաստի գեղարվեստական արտացոլման հանգամանքներին:

11.

Պոեմի դրամատիզմը և նրա մոտմեկուկես

տասնյակի իմաստային (թեմատիկ) խումբ կազմող բառերը՝ ընդգրկման և իմաստային սերտություն տարբեր աստիճաններով: Ըստ նվազող հաճախություն գործածվում են՝ ա) նախաձիբ, եղեռն, ողբ, գրկանք, դժոխք, գեհեն, անապատ, այլև բնություն, շրջակամիջավայր, կենդանիներ ցույց տվող բառեր, բ) ազգ, ժողովուրդ, ցեղ, մարդ և մարդկություն, այլև ատելություն, չարություն, դաժանություն, վայրենություն, անասուն, վախ, խուճապ, փախուստ նշանակող բառեր, գ) բարություն, խեղճություն, անմեղություն, քաջություն, հերոսականություն, անվեհերություն նշող բառեր, դ) հայ, հայություն, երկիր, հայրենիք, այլև աստված, տեր, պլան, նեո, դավ և այլն նշանակող բառեր, ե) թիվ, քանակ, թվային արժեք և գունանուններ, նաև դերանուններ, սպասարկու բառեր, զ) գիր, մատյան, մշակույթ, միտք, խոսք, այլև գործիքներ, սարքեր նշանակող բառեր և այլն:

12. Պոեմի լեզվին բնորոշ է ոչ միայն փոխաբերական իմաստով բառերի, այլև մեկ բառի արժեքունեցող կապակցություններին գործածությունը: Վերջիններս բաղադրությունը հիմնականում կազմվում են այս կամ այն նորակազմ բառի մասնակցությունամբ:

13. Հեղինակային բառապաշարի ոչ գրական շերտն են ներկայացնում ժողովրդախոսակցական, գրաբարյան և արևմտահայերեն բառերը և բառաձևերը, ինչպես նաև փոխառությունները և փոխառյալ բառերով հայերեն կազմությունները, որոնք ամենից առաջ հետապնդում են լեզվաոճական նպատակ, հանդես են գալիս հեղինակի, այլև հերոսների խոսքում:

14. <<Հայոց դանթեականը >> պոեմը գեղարվեստական խոսքի ուղարկվող երևույթ է ոչ միայն բովանդակային՝ իրականության արտացոլման գեղագիտական, այլև լեզվական՝ իրականության անվանման արտահայտչական կողմով:

Ատենախոսություն հիմնական դրույթներն արտացոլված են հետևյալ հրապարակումներում:

1. Հոգևոր ոլորտին առնչվող բառերը Հովհաննես Երզնկացի <<Հայոց դանթեականում >>, <<Էջմիածին >> (ամսագիր), Ս. Էջմիածին, 2009, Ը (օգոստոս), էջ 91-99:

2. Հնվհաննեւ Շիրազի <<Հայոց դանթեականը >> պոեմի նոր բառերի արանձնացումն ըստ բառարանագրական տվյալների, <<Կանթեդ>> (գիտական հոդվածների ժողովածու), 3(44), Երևան, <<Ասորիկ>> հրատ., 2010, էջ 50-62:

3. Բառակազմական -վ- ածանցով բայերի գործածությունը Հնվհաննեւ Շիրազի <<Հայոց դանթեականը >> պոեմում, <<Երիտասարդ լեզվաբանների հանրապետական գիտաժողովի զեկուցումներ >>. Երևան, 2011 թ., հունիսի 7 Երևան, <<Նաիրի >> հրատ., 2011, էջ 43-50:

4. Հնվհաննեւ Շիրազի <<Հայոց դանթեականը >> պոեմի նորաբանությունները, <<Լրաբեր հասարակական գիտություններ >>, 2011, №, 1-2, էջ 248-256:

5. Միացման գծիկով նորակազմ բառերը Հնվհ.Շիրազի <<Հայոց դանթեականը >> պոեմում, <<Երիտասարդ լեզվաբանների հանրապետական երկրորդ գիտաժողովի զեկուցումներ >>. Երևան, 2012թ., հունիսի 14-15, Երևան, <<Զանգակ >> հրատ., 2012, էջ 92-103:

6. Գոյականակերտ վերջածանց ունեցող նորակազմ բառերը Հնվհ.Շիրազի <<Հայոց դանթեականը >> պոեմում, <<Կանթեդ>> (գիտական հոդվածների ժողովածու), 1 (54), Երևան, <<Ասորիկ>> հրատ., 2013, էջ 98-108:

Амбарцумян Сасун Вазгенович

ЛЕКСИКА ПОЭМЫ ОВАНЕСА ШИРАЗА <<АРМЯНСКАЯ ДАНТЕИАДА>>

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – <<Армянский язык>>.

Защита состоится 28 октября 2013 г., 15.00 часов на заседании специализированного совета 019 ВАК по лингвистике при Институте языка им. Р. Ачаряна НАН РА (по адресу: 0015, Ереван, ул. Гр. Лусаворича 15).

РЕЗЮМЕ

Поэма Ов. Шираза <<Армянская дантеиада>> – один из важных источников изучения армянской поэтической речи XX столетия, в частности, ее лексики. Поэма содержит не только общеупотребительные слова, но и такие, которые характерны только для языка и стиля автора. Они по способу образования и оригинального употребления являются нововведением в общую лексику современного армянского языка.

Количество авторских лексических новообразований превышает одну тысячу, а их функционирование в поэме выявляет самобытность художественного воззрения автора.

Диссертация состоит из введения, четырех глав и заключения, имеется список использованной литературы, а также приложение.

Во введении дается краткое обоснование актуальности темы, представляется обзор исследований, посвященных лексическим неологизмам, отмечается, что они в основном носят частный характер.

В первой главе рассматривается вопрос о критериях выделения неологизмов. Новообразования выделяются на основании данных наиболее полных толковых словарей современного армянского языка (Э.Агаян, <<Толковый словарь современного армянского языка>>, Ереван, 1976, академический <<Толковый словарь современного армянского языка>>, тт. 1-4, Ереван, 1969-1980), словарей и словников неологизмов, вышедших в свет позднее, а также исследований, содержащих небольшую часть неологизмов поэмы.

Более обстоятельное исследование материала показывает, что: а) значительная часть новых слов может пополнить лексический состав будущих толковых словарей современного армянского языка; б) во многих случаях возможно уточнить хронологию нововведений и установить авторство того или иного неологизма; в) за счет выделенных новых слов обогащается общий лексический состав современного армянского языка.

Новые слова, зафиксированные в вышеупомянутых словарях, не являются однородными, а подразделяются на группы на основании того, что: а) либо вообще отсутствует ссылка на их источник, б) либо в одних словарях такая ссылка на данное слово имеется, а

в других – нет, в) ни в одном словаре не дается текстовое свидетельство. Такое разделение в реферируемой работе проводится на основе скрупулезного исследования почти каждого неологизма.

Во второй главе исследуются словообразовательные особенности неологизмов. Выявляется, что автором поэмы применяются разнообразные средства и способы образования новых слов в современном армянском языке (словосложение – с соединительным гласным или без него, префиксация, суффиксация, аналитические конструкции, копулятивные сложения, новое смысловое употребление и т.д.), отмечаются характерные для языка поэта оригинальные словообразовательные модели, например, корневые слова, являющиеся усеченными разговорными формами более полных вариантов, или глагольные новообразования при помощи суффикса -վ- (v), очень характерные для языка этой поэмы с функционально-семантической точки зрения. Авторские неологизмы, безусловно, обогащают лексику современного литературного армянского языка, одновременно являясь свидетельством поэтического вдохновения автора, своеобразной организацией художественной речи, в целом созвучной его принципам художественного отражения действительности.

В третьей главе дается семантико-функциональный анализ лексики, выявляющий идейно-содержательную основу поэмы, которую представляют слова около полутора десятка тематических групп, содержащих в той или иной степени близкие по значению лексические единицы. Устанавливается, что эти единицы по убывающей частотности употребления можно объединить в группы, отражающие общие понятия: а) резни, геноцида, скорби, плача, утраты, б) ада, геенны, пустыни, а также окружающей природы, животного мира и т.д., в) нации, народа, племени, человека, человечества, г) ненависти, злобы, жестокости, дикости, страха, ужаса, испуга, паники, бегства и т.д., д) доброты, жалости, невинности, храбрости, героизма, отваги и т.д., е) армян, армянства, страны, отечества, а также культовых понятий, как бог, господь, аллах, антихрист, козни и т.д., ж) числа, количества, ценности, цветовых обозначений, а также местоимений и служебных слов, з) письменности, книги, культуры, мысли, речи, а также обозначения инструментов, приборов и пр.

Языку поэмы свойственно не только употребление слов в переносных значениях, но также и словосочетаний и фразеологических единиц, причем зачастую в их составе также обнаруживаются авторские новообразования.

Во четвертой главе рассматривается лексический пласт, представляющий собой отклонения от литературной нормы современного восточноармянского языка. Это прежде всего народно-разговорная лексика, а также заимствования из габара и западноармянского варианта. Их подробный анализ показывает, что употребление таких лексических единиц стилистически обусловлено и встречается не только в авторской речи, но также и в речи персонажей и лиц, упоминаемых в разных частях художественного сказа поэмы.

В заключении делается вывод, что поэма <<Армянская дантеида>>, как выдающееся литературное произведение, заслуживает внимания не только в идейно-содержательном плане, т.е. в художественном отражении действительности, но также и в языково-стилистическом отношении, являя пример исключительного богатства выразительных средств и индивидуального авторского словотворчества.

В приложении приводится список авторских неологизмов поэмы.

Saso un V. Hambardzumyan

LEXICON HOVANES SHIRAZ'S POEM <<ARMENIAN DANTEIDA>>

Thesis for the degree of candidate philological sciences, specialty 10.02.01- <<Armenian language>>

The defence will take place on October 28, 2013 at 15:00 at the session of Specialized Council on Linguistics 019 of HAC in the Institute of Language after Hrachya Acharyan of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia (Address: 15, Grigor Lusavorich street, 0015 Yerevan, Armenia)

SUMMARY

The poem <<Armenian Danteida>> is a prolific source of enrichment for Modern Armenian and, moreover, for the Word-stock of Modern Armenian. The lexicological research into the lexicon of this poem uncovers cases of not only general or common use, if not also instances unique and typical of author's individual language and style, which in their word-building formation and use are absolutely not atypical of the general Armenian word-stock.

The lexical units of individual use surpass one thousand words, and every single instance of usage is utterly motivated by poet's linguistic characteristics, revealing his inventiveness in word building and the uniqueness of his mentality.

The research consists of introduction, four chapters and conclusions, including, as well as, bibliography and an Appendix comprising the complete list of newly-built-up lexical units.

The **Introduction** recaps the major issues on the significance of the research carried out, the studies formerly accomplished and with different degrees of reference to the newly-invented word-building patterns, neologisms found in the poem, evaluating thus the field work done prior to research.

The **First Chapter** is dedicated to the major issues of identifying new words. The researcher has made use of an integrated method combining dictionaries of major lexicographic capacity with the data, to this or that extent covered and compiled in different investigations on the neologisms in this poem. As a subfield of particular difficulty and complexity within the sphere of the studies on individual style, the task might be carried out not only with absolute but also relative precision.

The following statements may be deduced from the detailed analysis of the linguistic material:

(a) The majority of the newly-coined words of the lexicon of the poem is capable of enriching the already existing list of lexical units of voluminous dictionaries;

(b) In many cases the possibility to trace the almost precise chronology of words through the authentic textual evidence increases considerably the accuracy in determining the Author's priority over the given use, etc.;

(c) The newly-created words found in the poem contribute to the completion of the word-stock of Modern Armenian.

Accordingly, it becomes clear that author's new lexical coinages are words which had not been involved in formerly published dictionaries of common use, neither in previously published dictionaries and/or glossaries with special reference to this and/or other works by Hovhannes Shiraz, for instance, in <<Dictionary of Contemporary Armenian>> (vol. 1-4, Yerevan, 1969-1980), Ed. Aghayan, <<Modern Armenian Dictionary>> (Yerevan, 1976), as well as the dictionaries of neologisms recently published and the glossaries compiled after the research of the lexicon of this poem.

Moreover, we should state that all the lexical entries involved in the most voluminous dictionaries mentioned above do not belong to the same category, if not are split up into a number of groups, as they are words which are compiled in dictionaries with (a) evidenced usage in authentic texts in both dictionaries, (b) evidenced use in authentic texts only in one of the dictionaries and (c) without any evidenced use in authentic texts in any of the aforementioned dictionaries. Such grouping is introduced in the research text grounded with corresponding analyses and illustrated through numerous examples.

The **Second Chapter** refers to the componential analysis of the new lexical coinages. The study of the lexicon shows that the newly created words are based on the patterns, means and ways quite typical of Modern Armenian. The formal and semantic classification and scrupulous analysis of mainly simple (plain) forms, suffixations, as well as compounds, derived and mixed-patterned lexical compositions help us to outline the word-building tendencies and the extent to which they gain ground in great Poet's works. Among the simple lexical units there are words which are the result of reduction and are observed within the colloquial layer, as well as words which evince the Poet's talent.

One of the unique indications of Author's individually coloured poetic speech is the obviously widely spread and figurative use of verbs with affix *-լ/-* which turns out to be stylistically, semantically as well as functionally distinctive of the language of this poem. Whilst in Modern Armenian such patterns are of generally new trend, as different researches and the analyses of the examples taken from the poem may prove it.

Furthermore, the newly coined words, created not only through compounding (with or without affixes, hyphenated, simple addition or direct compounding, etc.), but also through affixation of different characters, in their turn, as well, serve as inimitable means of expressions of Poet's individual style. Such words definitely augment the lexical richness of Modern Literary Armenian. They are the result of poetic inspiration, generated within incomparable environment of creativity of the poetic discourse, consequently, appearing in absolute harmony with artistic reflection of the facts of reality.

The **Third Chapter** details the semantic and functional analysis of the lexicon which has resulted in the discovery of about fifteen semantic groups with different degrees of coverage and semantic proximity, which constitute the conceptual, ideological and content bases of the poem.

The analyses evidence that the following concepts are used in decreasing frequency: (a) words denoting massacre, genocide, slaughter, mourn, deprivation, hell, pandemonium, desert, nature, environment, animals, (b) lexical units expressing nation, people, tribe, man and mankind, as well as, hatred, evil, hostility, cruelty, barbarism, terror, fear, scare, panic, escape, getaway, etc, (c) coinages denoting kindness, misery, privation, innocence, bravery, heroism, courage and daring, (d) words denoting Armenian, pertinence to the Armenian ethnicity, land, homeland, as well as god, lord, allah, antichrist, intrigue, etc. (e) number, quantity, quantitative value and terms of colours, as well as pronouns, structural words and particles, (f) scripture, letters, book, culture, mind, thought, speech, utterance, as well as instruments and tools, devices, etc.

In the **Fourth Chapter** we refer specifically to the non-literary layers of the lexicon discussed inhere. The individual lexicon of the poem embraces words and lexical patterns not only of the popular-colloquial, Old-Armenian (<<Grabar>>) and Western-Armenian layers, but also borrowings and Armenian lexical patterns with loan words. The scrutiny of all these units uncovers the linguo-stylistic charge of their use in both Author's and Characters' or other protagonists' speech.

As a generic and much broader conclusion we may state that the poem <<Armenian Danteiada>> by Hovhannes Shiraz is a fascinating sample literary creation and poetic language, and should definitely be singled out not only from the perspectives of aesthetic reflection of reality, but also from the standpoint of the expressiveness of the denotation of the reality.